

ANMELDELSER

BØRNS LIV OG ARBEJDE – I 1800 TALLETS LANDBOSAMFUND

Hanne Willert: *Børns liv og arbejde – i 1800 tallets landbosamfund*, Frydenlund, København, 2017, ill., 200 s., ISBN: 978-87-7118-729-8

Af Anette Eklund Hansen

I 1870 boede tre fjerdedele af Danmarks befolkning på landet. De allerfleste mennesker var beskæftiget i landbruget. Selv om erhvervet oplevede kriser var det et erhverv i fremdrift, som særligt slog igennem de sidste årtier af århundredet med omlægning til animalsk drift og opbygning af andelsbevægelsen. Den gode udvikling kom dog ikke størstedelen af landbefolkningen til gode, nemlig husfolket, som udgjorde to tredjedele af landbefolkningen: landarbejdere, daglejere, små husmænd og små håndværkere og deres familier. Disse familier, børn og voksne, kvinder og mænd leverede arbejdskraften og velstanden til både gårdmænd og godsejere, mens familierne selv levede på sultegrænsen. Mange familier gav fra 1880'erne op og vandrede ind til byerne.

Kultursociolog Hanne Willert fortæller i sin bog om landarbejderbørnenes liv og arbejde i 1800-tallets landbosamfund med hovedvægt på perioden fra 1870'erne-1900. Og det er ikke for sarte sjæle – så er det sagt. Bogen er en ud-

løber af et forskningsprojekt, som desværre blev stoppet af sygdom. Heldigvis besluttede Hanne Willert senere, at det materiale, hun havde samlet, skulle bruges i en bog, ikke som det oprindeligt tænkte akademiske projekt, men “til almindelig oplysning”.

Bogen handler om dagliglivet og vilkårene for “børnene i husene”, de dårligst stillede børn på landet, dvs. størstedelen af de danske børn i slutningen af 1800-tallet. I bogen beskrives, hvordan børnene levede i de store familier, hvor 5-10 børn ikke var ualmindeligt i samfund uden børnebegrænsningsmidler. Hvilket arbejde udførte børnene for forældre og arbejdsgivere, hvornår begyndte de at arbejde, og hvordan oplevede de arbejdsforholdene på gårdene og skolegangen, som mange af dem ikke fik meget af.

Kildematerialet er Nationalmuseets arbejder- og håndværkererindringer indsamlet i 1950'erne. (NIHA) og er selvsagt et udvalg. Udvalget omfatter 161 erindringer af landarbejderbørn fra Sjælland og omliggende øer. Erindringskriverne er født før 1882, så det er barndommen i landarbejderfamilierne før 1900, bogen fortæller om. Forfatteren diskuterer i indledningen de to hensyn, der skal tages med denne kildeguppe. Barndomserindringerne er skrevet sent i livet, og måske af stærkere repræsentanter fra landarbejderbefolkningen, og hun gør opmærksom på, at så få erindringer ikke kan være repræsentative for de 80.000 husmandsfamilier, der fandtes på Sjælland i 1870. Landbrugets dyrkningsforhold havde også indflydelse på, hvordan og hvor

meget børnene blev brugt som arbejdere. Alligevel giver de mange citater, som bogen bygger på, et meget ens indtryk af, hvordan børnene levede og arbejdede, selv om der er variationer i fattigdommen fra den enlige mor med 5 børn til familien, hvor faderen måske kunne et håndværk. Familiens livsgrundlag var en kombination af børnenes arbejde hjemme og for fremmede helt ned til 6 årsalderen og forældrenes (løn) arbejde for fremmede, og hvad de kunne producere på de i bedste fald små jordlodder i form af grønsager og en gris.

Bogen er inddelt i to typer kapitler, som supplerer hinanden godt: Tematiske analyserende afsnit, som bygger på citater fra erindringerne, og livshistorier genfortalt på baggrund af nogle af erindringerne. De tematiske afsnit har følgende overskrifter: Dagligdag i hjemmet. Maden. Familien. Hos fremmede. Skolen, samt et opsamlende kapitel. Som eksempel kan 'Hos fremmede' trækkes frem. Her fortæller erindringerne om, hvordan de fleste børn kom ud at tjene som 8-10 årige, drengene lidt tidligere end pigerne. De fleste blev fæstet for sommerhalvåret, hvor de boede på gården, hvor de arbejdede. Det var ofte til vogterarbejde, men ellers alt forefaldende arbejde i landbruget, som børnene kunne magte. Fra 12 årsalderen blev de ofte fæstet for hele året. Lønnen var et par træsko og noget tøj. Først når de var blevet "voksne" tjenestefolk som 14-årige, fik de også penge for arbejdet, som flere nævner. Børnene startede arbejdsdagen ved 5-tiden, eller før, som de første på gården. Dyrene skulle på græs, så de kunne æde så meget som muligt. Flere beretter om, at de til gengæld, som de eneste ikke fik lov til at sove til middag, for dyrene skulle flyttes til nyt græs. Tjenestebørnene fik kost og logi. God eller dårlig kost var ofte det, der gjorde udfaldet om pladsens kvalitet. Ellers var tæsk og skæld ud daglig kost. Gårdmanden lagde ikke fingrene imellem og ofte måtte mindstedrengen også finde sig i mobning fra de andre tjenestefolk. Flere af informanterne fortæller dog også om, at gårdmandskonen kunne holde hånden over tjenestebørnene, eller en

daglejer satte de andre folk på plads, når de var hårde ved børnene. Kapitlet om skolegangen er også interessant. Erindringerne giver her et sjældent indblik i hvordan børnene oplevede deres skolegang, hvis de fik lov og gik i skole, hvordan læreren underviste, og hvad børnene fik lært eller ikke lært. De gode lærere lod tjenestebørnene sove. De fik måske indhentet det forsømt om vinteren, hvor landbruget ikke havde brug for børnenes arbejdskraft, og der var flere skoledage for de store børn. Undervejs samler forfatteren op på de mange beretninger, så læseren får en god indsigt i, hvordan et landarbejderbørneliv var i slutningen af 1800-tallet. Som læser vil man meget gerne vide mere. Litteraturlisten giver et fingerpeg, dog af lidt ældre dato. Bogen har mange gode illustrationer, både malerier og fotografier, der også er værdifulde kilder. De giver en ekstra dimension til beretningerne.

Der er ikke forsket meget i landarbejderbørnenes liv i Danmark. Kendskabet til denne bagside af det danske landbrugssamfunds historie, står der ikke så meget om historieboerne. Derfor er denne bog en vigtig fremstilling og dokumentation af, hvordan leve- og arbejdsvilkår var for de fattige børn på landet for 4 generationer siden, som erindringskriverne huskede det. Bogen er med sine mange erindringscitater let læst og kunne indgå i undervisningen også i folkeskolen. Her er den tematiske tilgang en fordel f.eks. til belysning af børnearbejde, skolegang og familieliv. Danmark var på dette tidspunkt et uland. En sammenligning med børns vilkår i nutidens ulande, kunne også give en ekstra dimension til historie og samfundsfagundervisningen. Så min opfordring er: Læs bogen, så langt du magter – det er hård kost – og bliv klogere på en historie, der ikke så ofte er blevet fortalt. Forhåbentlig vil bogen også inspirere til mere forskning i denne del af barndomshistorien i Danmark.

MORTENS HISTORIE

Morten Thing: *Min egen historie*.
Nemos Bibliotek, 2017, ill., 356 sider,
ISBN: 978-87-990959-4-0

Af Chris Holmsted Larsen

At den selvbiografiske genre er populær som aldrig før og at den er kommet for at blive, det er der næppe stor uenige om. Men derudover er der ikke nogen klar faghistorisk konsensus omkring den gode selvbiografi, der jo ikke blot er produktet af skribentens levede liv, give mening til og skabe en rød tråd i biografien, men noget der i lige så høj grad er afhængig af receptionen hos læseren, der har et eget levede erfaringsrum og objektive såvel som subjektive holdninger til det essentielle i andre menneskers liv. Undertegnede anmelder er fx meget lidt begejstret for nutidens mange navlepillende selvbiografier, der nok er sigende for en tidsånd præget af kravet om konstant synlighed, offline and online, men som typisk også er tilsvarende fattig på politisk, kulturel og historisk tyngde. Man kan dog lykkeligtvis som læser og anmelder endnu være så heldig at blive falde over en biografi, der løfter sig op over denne elendighed; en biografi skrevet af et menneske, der ikke kun har været centralt vidne til og aktør i en venstrefløjshistorie, der strækker sig fra modstandskampens efterdønninger, igennem ungdomsoprøret og frem til nutiden, men som tilmed er forfattet af et menneske, der på trods af en status som en af de absolut væsentligste arbejderhistoriske kapaciteter, og uden tvivl mest produktive, alligevel kombinerer en stor intellektuel kapacitet med en grundlæggende ydmyghed.

Hvis man skulle foretrække denne type selvbiografi, så er der god grund til at læse Morten Things selvbiografi *Min egen historie*. Den er helt elementær et fint eksempel på den type selvbiografi, hvor individet spejler den større samfundsudvikling og på mikroniveau bidrager

med væsentlige nuancer til afgørende dele af den mest turbulente danske efterkrigshistorie. De, der kender forfatteren, og det gør de fleste læsere af dette tidsskrift nok, vil vide, at denne længe har taget tilløb til den selvbiografi som undertegnede anmelder næppe er den eneste, der plagsomt har efterspurgt ved enhver given lejlighed. *Min egen historie* er den uundgåelige afslutning på en biografisk rejse og trilogi, der startede med *Min mors historie* om moderen Dora Thing ogsom udkom i 2009. Herefter fulgte den dramatiske historie om faderen Børge Thing, den navnkundige leder af sabotagegruppen BOPA, i 2011, og altså fuldendelsen af trilogien med Morten Things egen historie i 2017.

Things selvbiografiske fortælling er struktureret med udgangspunkt i det helt nære, dvs. hans adresserede hjem og opholdssteder, det være sig barndomshjemmets omskiftelige adresser, og videre ind i ungdommens kollektiver og politiske dannelsesrejser til Nordafrika, Israel og Tyrkiet og hjem igen til den lidt ældre Things trygge rammer, med familie, arbejde og bopæl i det københavnske Stockholmsgade og Livjærgergade på Østerbro. Dette er næppe en tilfældigt valgt ramme og struktur, men noget der velsagtens symboliserer Things egen rejse ud i den store verden og de store utopier og tilbage og hjem igen til det nære. Things eget omfattende forfatterskab er også en del af denne intellektuelle dannelsesrejse. Dette afspejler også Things vandring fra den personlig og politisk betingede interesse for den store kommunistehistorie, der i særlig grad var faderens historie, og videre til den nære familiære interesse for den jødiske historie, der særligt var moderens historie. Men selvom selvbiografien er meget personlig, så bliver det aldrig til unødigt psykologisk navlepilleri eller dyneløfteri. Bevarer, fortællingen om 68'ernes seksuelle frigørelse er da en slags dyneløfteri. Men dels har dette også fundet seriøst udtryk i Things kulturhistoriske produktioner udi pornografiens historie og dels er der mestendels en politisk kant. Derfor er fortællingen samtidigt stærkt

præget af 68'ernes frigørende mantra om at det politiske er personligt og det personlige er politisk.

På det personlige plan vil læseren næppe undgå at blive rørt undervejs i fortællingen. Særligt historien om den unge Morten Things komplicerede forhold til faderen gør et dybt indtryk. Børge Thing forlod besættelsens illegalitet som en helt i offentligheden. Men han var inde i sin sjæl, som så mange andre modstandsfolk, der havde overlevet de fem onde år, kommet ud på den anden side som et dybt traumatiseret menneske. Det gør ondt at læse om faderens smertefulde kamp for at finde mentalt og socialt fodfæste i efterkrigstiden, en kamp der ender tragisk i en al for tidlig død pga. medicinsk fejlbehandling med det giftige kontraststof Thorotrast. Når Thing skriver medrivende om macho-faderens klodsede forsøg på at influere den fysisk lille, følsomme og boglige dreng, så fornemmes også et selvterapeutisk sigte med bogen, der har taget tilløb i mange år. Det er på et andet plan også en trist historie om de traumer som forældre ubevidst gav videre til deres børn, modstandskampens børn.

Anskuet fra et objektivt arbejderhistorisk perspektiv er bogens største værdi at finde i erindringerne fra en radikalt ungdomsoprør, hvor Morten Thing fik arbejdet sig helt inde i revoltens maskinrum. Vi følger livet i de frigjorte kollektiver, igennem Kejsergade-sagen og vi kommer med ind i *Politisk Revy's* redaktionsrum, der husede en af tidens talrige revolutionære avantgarder og heraf følgende ideologiske hundeslagsmål. Men det er også her at bogens største svaghed skal findes. Det er som om man aldrig helt kommer tæt på oprøreren Thing og de venstreradikale begivenheder dengang. Er det umuligt, på en astronomisk afstand af 50 menneske år, med otium og børnebørn, at genkalde sig tidens voldsomheder, både i tanke og handling? Eller måske handler det om et bevidst fravalg, der er betinget af den fjendtlighed, som siden murens fald har præget visse borgerlige debattører og historikeres forhold til forfat-

teren? Things strid med Bent Blüdnikow har fx været af en særligt hidsig og vedholdende karakter, ligesom den har raset i flere årtier og som er blevet udkæmpet i gensidige brutale udfald i et eksplosivt felt omkring jødisk historie og politik og opgøret omkring venstrefløjshistorien.

Jeg skal ikke kunne sige om Thing undervejs har tænkt, at det nok ikke var ærligheden værd at udlevere ny ammunition til Blüdnikows koldkrigs-vendetta. Men tanken strejfede mig i hvert fald og det finder jeg faktisk ærgerligt, da det om end ikke efterlader et direkte rosenrødt billede af ungdomsoprøret, men så i hvert fald undviger nogle mindre belyste historiske mørkefelter. Men på baggrund af den nærmest hadefulde modtagelse som Things erindringer fik i *Weekendavisen*, hvor den blev anmeldt af Bo Bjørnvig under den farverige titel "Fra kommissær til borgerdyr. En af venstrefløjens vigtige ideologiske indpiskere husker tilbage" (WA d. 21. april 2017), så kan man så men heller ikke fortænke Thing i sådanne overvejelser og diskretioner.

Disse kritikpunkter bør imidlertid ikke skygge over at Morten Thing har skrevet en særdeles læseværdig selvbiografi, der rummer mange vigtige nuancer til forståelsen af centrale politiske begivenheder, bevægelser og debatter i den store og lille danmarkshistoriske afdeling. At den tilmed er skrevet af et sympatisk og faghistorisk hjælpsomt menneske, der har gjort en enorm indsats for den danske arbejderhistorie og kulturhistorie i det hele taget, det tæller naturligvis ikke ned. Things erindringer er helt fundamentalt en velfungerende selvbiografisk fortælling og alternative indgang til efterkrigstidens brydninger i det danske samfund, der varmt kan anbefales af undertegnede anmelder.

EN PARTISOLDAT BLIVER TIL – URBAN HANSEN 1908-1956

Iben Bjørnsson: *Urban – de unge år 1908-1956*, Frydenlund 2018, ill., 503 sider, ISBN: 978-87-711882-0-2

Af Claus Bryld

Til slut i sin ungdomsbiografi af Urban Hansen (1908-1986) funderer Iben Bjørnsson over biografigenrens muligheder og begrænsninger. På den ene side mener hun ikke, hun kan komme udenom at tage stilling til sin hovedpersons psyke – hans personlighed – på den anden side vælger hun at lade hjemme- og privatlivet være ubeskrevet, altså en del af mennesket Urban Hansen (s. 448). Man kan overveje, om der ikke ligger en selvmodsigelse heri, for hvordan kan man vurdere mandens personlighed uden at inddrage det hele menneske?

Appendikset om teoretiske og metodiske overvejelser i forbindelse med biografiskrivning er nok skrevet til sidst og skal måske – udover den obligate teoriøvelse, der knytter sig til en ph.d.-afhandling – tjene til at afbalancere bogens udprægede fokus på den socialdemokratiske organisationshistorie fra slutningen af 1920'erne til 1956, hvor Urban bliver socialborgmester i København (for senere at blive overborgmester 1962-1976).

Selvom Urban var en udpræget partisoldat, tenderer Bjørnssons fremstilling til ligefrem at smelte ham sammen med de organisationer, han fungerede i – lige fra de tidligste år i DsU over lokale lederposter i Socialdemokratiet til ansættelse i AIC og valg til både Borgerrepræsentationen og Folketinget. Man får et klart indtryk af manden, men kun den ydre side – som en enkelt del af et stort organisatorisk maskineri, som han godt nok var med til at præge, men som ville have kørt på næsten samme måde uden ham. På side 421 omtaler Bjørns-

son sin tilgang som “konstruktion af et liv”, men hun forsøger ikke at se ham ‘indefra’, kun som den nævnte møtrik i det store socialdemokratiske maskineri. Hvad manden lavede i sin sparsomme fritid, om han havde nogen kulturelle eller litterære interesser mv. får vi ingen besked om. Men da han lige indtil 1950'erne ifølge ham selv kun havde en til to friaftener om måneden i familiens skød, har det nok ikke været det store. Måske fik han aldrig læst mere end den daglige *Social-Demokraten*. Gætter vi os til.

Dette er ment som en kritik af forfatterens selvforståelse af bogen som en biografi. Hvis den skulle have været vellykket som sådan, skulle den have inddraget mere af hovedpersonens liv. Men på den anden side vil jeg også mene, at det er denne ‘maskinelle’ tilgang, der gør skildringen af hovedpersonen interessant. Vi får en analyse af en prototypisk socialdemokratisk karriere i mellem- og efterkrigstid, og det er en analyse, der forholder sig kritisk til organisationen og dens måde at fungere på. Ud fra Robert Michels’ teori om ‘den jernhårde oligarkilov’ og Max Webers betragtninger om bureaukratismen påviser Bjørnsson for en konkret socialdemokratis vedkommende, hvordan denne ‘lov’ fungerede i praksis. Det er mig bekendt ikke gjort før her i landet, og det er denne påvisning – der stædigt forfølges fra start til slut – som gør bogen værdifuld for ikke blot historikere, men også politologer, sociologer og andre. Det er tung læsning, og fremstillingen kunne med held have været strammet, men det giver bogen sin originalitet og videnskabelige frugtbarhed.

Fokuset på de organisationer, som Urban deltog og avancerede i, betyder samtidig, at beskrivelsen af den større politiske og økonomiske kontekst – altså det danske samfunds udvikling i perioden – næsten er fraværende. Her er stort set intet om krisen i 1930'erne, om besættelsestiden eller om 1950'ernes valutariske problemer, og når det så småt er der, er det kun set i relation til Urban. Så uden forudgående historisk viden er det svært at forstå udviklingen i

det større historiske miljø, som omgav ham. Bjørnssons grundspørgsmål formuleres allerede i forordet, nemlig: "Hvad skabte en politiker af Urbans type og generation?" (s. 12). Han tilhørte fjerde generations socialdemokrater, og det var den generation, som nåede længst i organiseringen af arbejderklassen og samtidig kom til at præge samfundet stærkest, med opbygningen af velfærdsstaten fra midten af 1950'erne. I 1949 kulminerede partiets medlemstal med op imod 300.000 medlemmer, og den faglige organisering var også høj. Samtidig stemte langt størstedelen af arbejderklassen og en god del af middelklassen på Socialdemokratiet, så partiets stemmeandel i gennemsnit lå på ca. 40 pct. (1945-valget var en undtagelse). Det skabte et politisk hegemoni for Socialdemokratiet.

Men 1950'erne var også en tid, hvor de første sprækker i den solide bygning viste sig, dels med medlemstilbagegang, dels med strid med arbejdspladserne (storstrejken 1956) og endelig med en vis ideologisk desorientering eller måske rettere afideologisering. Velfærdsstatstænkningen var også knap nok begyndt. Desværre når Bjørnsson ikke længere i sin biografi, som på den måde forbliver en torso. Men i den skildrede periode får vi altså en analyse af partiets organisatoriske udvikling, set nedefra gennem beskrivelsen af et enkelt medlems karriere. Og den var prototypisk for de mænd (thi det var det næsten kun), som nåede til tops i partiet.

De egenskaber, der krævedes for at komme frem, var flid, disciplin, loyalitet, opbygning af netværk og total accept af partiets hierarki og ens egen placering i det. Bjørnssons blik er her sylespidst; hun skildrer, hvordan Urban indordnede sig under de højere instanser, indtil han selv blev en høj instans og kunne bestemme, at dem nedenunder skulle vise samme ydmyghed, som han selv havde gjort i mange år. "Han var skolet i et strengt hierarkisk parti, hvor man måtte finde sig i lidt af hvert, indtil man selv nåede langt op i rækkerne ... Urban var nu tilpas langt oppe i rækkerne [i 1950'erne, CB] til

at gå fra at være modtager af skoling i streng disciplin til at være udøver" (s. 295). Når man først var nået til tops, kunne man fare frem med brutalitet, og den demonstrerede Urban også over for sine 'undergivne'. Bjørnssons analyse er nådesløs, men samtidig understreger hun andre sider af Urbans væsen, først og fremmest hans organisationstalent og enorme arbejds-evne, men også hans jovialitet, hjælpsomhed og interesse for mennesker, ikke mindst de svage. Hans accept af 'den demokratiske centralisme'¹ forenedes med en praksis, som skabte resultater for borgerne, f.eks. inden for hospitalsvæsenet og med hensyn til revalidering, aldersrente og senere folkepension.

De nævnte resultater skaffede Urban først og fremmest som medlem af Københavns Borgerrepræsentation fra 1946 og som social- og senere overborgmester fra 1956 til 1976. Inden da gik en lang karriere som vælgerforeningsformand på Amager og ledende poster i den københavnske fællesledelse og partiets hovedbestyrelse. Men det var som kommunistjæger i AIC, Arbejderbevægelsens Informations Central, fra 1947 til 1956, Urban for alvor slog sit navn fast og blev en stærkt værdsat mand i Socialdemokratiet.² Bjørnsson beskriver indgående de ledende socialdemokrater som nærmest besatte af frygt for og had til kommunisterne – de havde "kommunister på hjernen". Og det lykkedes dem gennem AIC, der bearbejdede arbejdspladserne med antikommunistisk propaganda og organiserede modtræk i fagforeningerne (samt ulovlige aflytninger mv.) i Urbans tid – og med ham som førende i AIC – stort set at nedkæmpe kommunisterne som rival i arbejderbevægelsen. Det var også hans år i AIC, mener hun, som "brutaliserede hans ledelsestil" (s. 294). Men brutaliteten var ikke forbeholdt ham, den var udbredt i lederlaget, f.eks. hos Urbans chef i AIC, Sigvald Hellberg, eller hos hans ven og mentor, H.C. Hansen.

Når man gennem mange år havde arbejdet sig op i graderne fra DsU over lokalt partiarbejde til partiets ledende organer og loyalt adlydt ordrer 'ovenfra', så havde man erhvervet sig

retten til at herse med andre. Omtrent som i en hær. Disciplinen var benhård, og det får Bjørnsson vist på både skarp og nuanceret vis. I den henseende var Socialdemokratiet ikke anderledes end DKP, der jo også havde overtaget organisationsstrukturen og den demokratiske centralisme. Selvom disciplinen og indordningen stadig dyrkes i Socialdemokratiet, udgør Bjørnssons billede af tiden ca. 1930-1956 alligevel en historisk kontrast. Det var autoriteternes og de autoritære ledes tid. Al magt korrumpere.

Iben Bjørnssons bog om Urban Hansens unge år kan stærkt anbefales, selvom det er møjsommeligt at komme igennem organisationshistorien fra a til z. I forordet ironiserer hun over mange af sine kilders retskrivning, men det står nu heller ikke for godt til med hendes egen, selvom bogen egentlig er velfortalt. Hun taler om “ungdomspolitikkerne”, “mistænkelige” i stedet for “mistænksomme”, “komplimenterende” i stedet for “komplementært”, “hans” i stedet for “sin” og indfører mærkelige hybridord som f.eks. “sikkerhedsliggørelse” (s. 226 f.). Til småtingsafdelingen hører også, at hun på billedet s. 118 forveksler Harald Petersen med Halfdan Henriksen.

Men det er som sagt småting. Bjørnssons bog er et væsentligt tilskud til forskningen i den socialdemokratiske arbejderbevægelses historie. Man må håbe, bogen bliver fulgt op af en skildring af de næste 30 år i Urban Hansens liv, sådan som hun også selv udtrykker ønske om.

Noter

1. Taget fra min egen *Den demokratiske socialismes gennembrudsår*, SFAH 1992, som Bjørnsson ikke har benyttet.
2. Iben Bjørnsson har tidligere udgivet bogen *Arbejderbevægelsens Informations Central. Socialdemokratiets kamp mod kommunismen 1944-1973*, SFAH 2012.

KÆRLIGHED I KRIG OG KAOS

Aksel V. Carlsen: *Kærlighed i krig og kaos – Dusja og Eriks rejse fra Nazityskland til Danmark og Sovjet*, Forlaget Frydenlund, Frederiksberg, 2018, ill., 234 s., ISBN: 978-87-7118-775-5

Af Karsten Fledelius

Aksel Vladimir Carlsen har i denne hjertevarme bog om sine forældre ladet dem træder frem for os med deres egne ord, men sat ind i en tidshistorisk kontekst. Læseren møder to sejlivede mennesker, hvoraf moderen, Dusja fra Krinitjnoje i Ukraine (født 1925), forhåbentlig stadig er i live og i dag bor i Danmark. Dusja mødte sin Erik i Rostock i 1943, hvor de begge var fremmedarbejdere, men fik i foråret 1945 held til, på falske danske papirer, at rejse sammen med ham til Danmark og stifte familie der i de følgende år, med base i Amagers arbejdermiljø. Det er en fascinerende historie om et kærlighedsforhold, som opstod ved et tilfældigt møde mellem den danske arbejdsløse Erik og den som arbejdskraft deporterede ukrainske bondepige Evdokija, og som varede til Eriks død som 83-årig i 2004. De kunne ikke blive gift i 1940ernes Tyskland pga. de nazistiske racelove, som anså slaver for en lavere race end de såkaldte ariere, hvortil en typisk dansker som Erik Carlsen blev regnet. Så det måtte vente til de var sikkert i Danmark.

Helt typisk dansker var Erik dog ikke. Han var som dreng fra et arbejdermiljø blevet tidligt politisk vakt og medlem af DSU. Men under krigen oplevede han at blive udrenset af partiet som for “rød”. Han mistede nogle venner af den grund, men blev interesseret i kommunisterne, hvis modstand mod samarbejdspolitikken han respekterede. Da Erik og Dusja kort før krigsafslutningen kom til Danmark, var det derfor naturligt for dem at melde sig ind i DKP. Det skete allerede i september 1945, og de holdt trofast fast ved partiet lige siden – samt

ved Enhedslisten, da denne blev oprettet i 1990'erne, et initiativ de var meget tilfredse med, da de så den som en mulighed for at samle en splittet venstrefløj. Ingen af dem indtog overordnede poster i partiet, men var solide og tro medlemmer af den lokale vælgerforening.

Tilbage i Danmark blev Erik snart sporvognskonduktør mens Dusja tjente penge til familien ved trappevask, indtil hun til sidst blev ansat på en restaurant. De deltog både i fagforeningsliv og demonstrationer på venstrefløjen. Men da det blev det muligt for et "blandet" par som Erik og Dusja at rejse til Sovjet i 1956 – på et tidspunkt, hvor Nikita Hrusjtjov som led i sin oprydning efter Stalins regime havde gjort forholdene lidt mere åbne – rejste hele familien, også børnene Aksel og Sonja, til Sovjetunionen og slog sig ned i Mariupol i Ukraine, som dengang hed Zjdanov.

Kort efter blev pladsen ledig som speaker ved den danske afdeling af Radio Moskva, og Erik søgte og fik pladsen. Den lille familie slog sig ned i Moskva og blev en central del af den danske koloni i byen. De var gæstfri og hjælpsomme, og usvigelig loyale over for et regime, som de aldrig grundlæggende stillede spørgsmål ved, selv om de ikke var ukritiske. Således satte de i anden halvdel af 1980'erne deres lid til, at den nye åbenhed, der fulgte med Gorbatsjov, ville rette op på de svagheder i sovjet-samfundet, også de kunne se. Og deres grundlæggende kritik af vesten som helhed og USA i særdeleshed forsvandt ikke med Sovjetunionens opløsning i 1991 – Boris Jeltsin havde bestemt ikke deres sympati, hverken hans "kup" mod Gorbatsjov i december 1991 eller hans nedkæmpelse af Ruslands parlament i oktober 1993. Samtidig betød kommunismens fald, at de danske udsendelser fra Radio Moskva stoppede i 1994.

Da var Erik og Dusja allerede taget tilbage til Danmark. Erik fik som mangeårig udlandsdanser kun deltidspension, og Dusja var uden pensionsrettigheder, så det var ikke nogen dans på roser. Men som de seje overleverere og gode

networkere, de var, klarede de sig ganske fint igennem alligevel og fik mange nye venner.

Erik havde i 1987 udgivet sine erindringer på Kolding Bogcafé – tidligere i årtiet havde DKP's forlag Tiden afvist at trykke dem som for tyndbenede og for lidt analytiske, dvs. politiske, men der var mange gode historier, som ad denne vej alligevel fandt et publikum i Danmark.

Den nye bog bringer imidlertid erindringsstoffet op på et andet niveau, i kraft af at meget af det stof, der findes i Erik Carlsens erindringer fra 1980'erne, er blevet kombineret med indholdet af de samtaler, Dusja førte med deres søn på Grønland efter Eriks død i 2004. Bogen fremtræder således som en sammenfletning af to stemmer, den danske og den ukrainske. Der er tale om to forskellige, men kompatible vinkler, sammenføjet til en sammenhængende fortælling af Dusja og Eriks søn Aksel Vladimir, som efter at have taget en PhD i historie ved Moskva Statsuniversitet tog en PhD i statskundskab ved Aarhus Universitet, hvorefter han slog sig ned i Grønland som lektor ved Grønlands universitet Ilisimatusarfik i Nuuk.

Fælles for dem alle tre er perspektivet: Det var værd at kæmpe for kommunismens grundlæggende idealer, og på et eller andet tidspunkt skal de gode kræfter nok sejre i kampen mod imperialisme og kolonialisme. Og uanset hvordan man kunne se på Ruslands skiftende regeringer, var det den sovjetiske befolkning, som befriede verden for Hitlers umenneskelige tyranni. Og vestens løfter til Rusland efter kommunismens fald var blevet svigtet. Den nuværende krig i Dusjas hjemland Ukraine berøres kun perifert, men der er ikke tvivl om, at forfatteren er dybt berørt af den og ser den som endnu et udslag af uretfærdighed.

Bogen giver som helhed et fascinerende indblik i en subkultur, som på forbløffende måde har hvilet i sig selv, både på Amager i 1940'erne og 1950'erne, i Moskva ved radioen, og siden 1990'erne på Østerbro. Interessant er den rolle, litteraturen gennem årene, personernes udvikling fra ungdom til alderdom altid har spillet

for arbejderdrengen Erik Carlsen, som mistede sit job som sporvognskonduktør i 1956, fordi han læste lektier på sporvognen! Men han gennemførte at få sin studentereksamen på Statens Studenterkursus på Frederiksberg, trods arbejde og børn. Og da han kom til Sovjet, kastede han sig også over russisk, selv om Dusja nok var lidt hurtigere til at lære dansk, da det var aktuelt. Parret havde fornøjelsen af at møde danske kulturpersonligheder som forfatteren Martin Andersen Nexø og filmskaberen Tørk Haxthausen, og Dusja blev tolk for Ingrid Jørgensen under statsministerparrets besøg i Moskva i 1973. Men mest af alt skabte de et gæstfrit hus for mange besøgende fra Danmark, trods de ret trange forhold, de boede under i de første år. Bogen er rigt illustreret med egne fotos, som giver fine tidsbilleder og lader os følge personernes udvikling fra ungdom til alderdom. En fin skildring af et politisk arbejdsmiljø i en brydningstid.

ULIGHEDENS FILOSOFI

Nikolaj Berdjajev: *Ulighedens filosofi. Breve til mine uvenner i den sociale filosofi* (1918-1923). Oversættelse, indledning og noter ved Christian Gottlieb, Tidsskriftet Fønix (Palmeserien), 2017. 401 s. ISBN 978-87-93600-04-1.

Af Bernadette Preben-Hansen

I 2014 gav præsident Putin ledende politikere en bogpakke i nytårsgave. Den bestod af Berdjajev: *Ulighedens filosofi* (1923), Vladimir Solovjov: *Det godes retfærdiggørelse* (1897), og Ivan Iljin: *Vore opgaver, Ruslands historiske skæbne og fremtid* (1956). Forfatterne er nationalkonservative eller religiøse tænkere fra det 19. og 20. århundrede. Hvorfor gjorde Putin det?

Nikolaj Berdjajev, 1874-1948, var af en russisk officersfamilie fra Kiev, moderen var af en højadelig fransk familie og katolik. Berdjajev, der var af samme generation som Lenin og Trotskij, mødte marxismen som student ved Kievs Universitet i 1890'erne og meldte sig ind i bolsjevikpartiet. I 1898 blev han arresteret og forvist for tre år til byen Vologda. I 1909 erklærede Berdjajev sig som kristen. Han var en produktiv skribent, og i 1920 blev han professor i filosofi ved Moskvas Universitet. Som en skarp kritiker af sovjetregimet blev han i 1920 forhørt af TjeKaens chef, Dzjerzjinskij. Han slap for tiltale, men i 1922 havde Lenin fået nok, og i september måtte Berdjajev gå ombord i et tysk skib – "filosofdamperen" – der sejlede fra Petrograd til Stettin i Weimar-Tyskland sammen med halvanden hundrede russiske intellektuelle med familie, alle landsforvist af Lenin. De forviste – kom de retur, blev de skudt – rejste til Berlin, Paris, Prag og USA. Berdjajev kom til Berlin, men bosatte sig siden i Paris, som havde et stort russisk emigrantmiljø. Han deltog i den europæiske kulturdebat med talrige artikler og bøger og blev æresdoktor ved Cambridge Universitet i 1947.

Berdjajev skrev *Ulighedens filosofi*, siger han selv, "i en stemning af lidenskabelig åndelig modstand mod den triumferende kommunistiske revolution". Bogen består af 14 breve til hans mange uvenner i emnet. Brevene handler om revolutionen, samfundets religiøse grundlag, staten, nationen, konservatisme, aristokrati, liberalisme, demokrati, socialisme, anarkisme, krig, økonomi, kultur og om Guds rige. Brevene er tilegnet "jer, der forgifter det russiske folks sjæl med en forfærdelig gift, jer, der ødelægger Rusland" – dvs. bolsjevikkerne, men også andre.

Oktoberrevolutionen var en katastrofe, mente Berdjajev, den var afslutningen på verdenskrigens æra, men ikke begyndelsen på en ny tid. Den var den mest anti-religiøse af alle revolutioner, men alle revolutioner ender med reaktioner (kontrarevolutioner). Berdjajev fremhæver Joseph de Maistre, der så den fran-

ske revolution i 1789 med følgende borgerkrig som et resultat af ateistiske og destruktive doktriner i 1700-tallets oplysningsfilosofi. Den franske revolution skabte en katolsk reaktion i Frankrig i 1800-tallet.

Oktoberrevolutionen skiftede Gud – og idéen om mennesket i Guds billede – ud med en ensartet masse – folket eller proletariatet. Revolutionen ville forvandle samfundet til et produktionsfællesskab på bekostning af individets åndelige frihed. Berdjajev forudså, at revolutionens politiske konsekvenser ville blive enorme, men også, at projektet ville mislykkes. Traditionelle værdier ville blive omvurderet. Rusland havde i bondesamfundet en tradition for en streng lighed, der ikke gavtede produktionen. Henning Kehler beskriver anekdotisk, hvordan bønderne fordelte den jord, de havde taget fra godsejerne i 1917. De slog godsets præmie-avlshingst ihjel og fordelte kødet, da de ikke kunne enes om, hvem der skulle have hesten. Landbrugsmaskiner blev skilt ad og jernet fordelt. (Kehler: *Russiske Kroniker*. Kbh. 1920. Kehler var dansk krigsfangedelegeret i Rusland fra maj 1917 til oktober 1919).

De revolutionære hævder at ville afskaffe social ulighed, men for Berdjajev er ulighed et grundvilkår for mennesket og en forudsætning for, at mennesker kan erkendes som individer med hver sin skæbne. Den kristne tanke er, at hvert enkelt menneske er unikt med sin egen "værdi". Marxismens materialisme mangler en etisk dimension og er dermed uden anerkendelse af individets egen betydning. Socialisme fører til fattigdom, mener han, da fattigdom ikke kan afskaffes gennem omfordeling, men kun gennem produktion. Lighed er ikke en løsning på sociale problemer, men ulighed er en forudsætning for kulturel udvikling. Berdjajev er modstander af revolutionen, men også af al kontrarevolutionær politisk og militær aktivitet. Bolsjevismen er en religiøs idé, skriver han, og revolutionsprojektet må gennemleves og -lides, så erfaringen vil afholde Rusland fra det projekt i fremtiden. Lidelsen ville medføre en form for "åndelig renselse",

som med tiden ville medvirke til at overkomme revolutionen.

I Vesten var der en stærk kristen reaktion imod kommunismen, som i pave Leo XIII's rundskrivelser – *Quod Apostolici Muneris* 1878, og *Rerum Novarum* 1891 om arbejderspørgsmålet, om den private ejendomsret, fagforeninger og sociale forsikringer. Den katolske sociallære afviser kommunismen, redegør for en ulighedens filosofi og advarer mod revolutioner (*Pavestolen og Arbejderspørgsmaalet*. Kbh. 1942). Berdjajev forblev ortodoks med en kritisk intellektuel distance til den etablerede Kirke, men hans tænkning om ulighed kan være inspireret af de katolske rundskrivelser. Lydia, hans hustru siden 1904, konverterede til katolicismen i 1918, og parret havde kontakt til Vladimir Abrikosov, der var præst i Den katolske Kirke (dominikanerne) i Moskva og også var med "filosofdamperen" i 1922.

Værket er ikke i læs-let-kategorien. Det er et abstrakt og tidstypisk værk, skrevet under terror og borgerkrig i Rusland, og læseren bør kende den historiske kontekst. Christian Gottlieb har oversat fra russisk og skrevet et opklarende forord om forfatteren og hans opgør med revolutionen. Bogen er forsynet med Berdjajevs efterskrift (Berlin 1923), hvori han redegør for sin tanke om, at revolutionen må udleves åndeligt. Oversættelsen giver den danske læser et indtryk af de russiske argumenter for og imod revolutionen og dens konsekvenser.

Præsident Putin kan ikke lide revolutioner. Han har afskaffet mange resultater af 1917-revolutionen, inkl. mindedagen, men uden kontrarevolution. Revolutionen har udlevet sig selv, og Rusland kan selv udtænke sin politiske filosofi uden at importere Vestens filosofi, som bolsjevikkerne gjorde i 1917. Putin vil forhindre import af idéer, der ikke har rod i Ruslands tusindårige ortodokse kristne kultur og imperiale tradition. Måske er det det, Putin vil markere med sin nytårsgave? For "det må anerkendes, at Sovjetunionens sammenbrud var århundredets største geopolitiske katastrofe", sagde Putin i 2005.

“Alle disse tanker har pint mig gennem disse år”, skriver Berdjajev. De kan så plage læseren, nu også på dansk.

SULTEDØDEN SOM POLITISK VÅBEN

Anne Applebaum: *Rød Sult: Stalins hungersnød i Ukraine*, Kristeligt Dagblads Forlag, 2018, ill., 500 sider, ISBN 978-87-7467-360-6

Af Kim Frederichsen

Der er for øjeblikket krig i Europa. Jeg tænker naturligvis på den igangværende russisk-ukrainske krig i det østlige Ukraine. Et af de våben, der anvendes, er politiserede tolkninger af historien, og et af de mest omdiskuterede emner er “holodomor”. Begrebet er ukrainsk og beskriver den menneskeskabte (af de sovjetiske myndigheder) hungersnød i den ukrainiske sovjetrepublik 1932-33.

Holodomor er emnet for den Pulitzerprisvindende historiker Anne Applebaums nyeste bog. AA er meget klar i sit standpunkt i forholdet Rusland-Ukraine, hvor hun mener, at Rusland såvel i zartiden og i sovjettiden som i moderne tid har betragtet Ukraine som et område, som man har haft en eller anden form for legitimt krav på, og hun bruger derfor bogens første syv kapitler på at opbygge en ramme for undersøgelsen af selve sultkatastrofen, hvor hun argumenterer for, at sovjetmagten med Lenin, Trotskij og siden Stalin i spidsen overtog de zaristiske myndigheders nedladende syn på ukrainere som knap nok et selvstændigt folk, hverken når det angik sprog, kultur eller nationalitet. På den baggrund opfattes den russiske borgerkrig, som den udspillede sig i Ukraine, som en sovjetisk kamp for at genindlemme et udbryderområde i deres nye russiske rige.

Ukraine var som mange af de øvrige randområder i det gamle zaristiske rige skueplads for flere borgerkrige på en gang; kampen mellem de røde og de hvide styrker i den overordnede borgerkrig, mellem røde og hvide i en intern kamp om fremtidig politisk styreform og eventuel selvstændighed delvis med støtte fra udenlandske interventionsstyrker (der ikke gik ind for ukrainsk selvstændighed), grønne bondestyrker, der slog alt og alle ihjel for at opnå retten til at dyrke jorden uden indblanding fra nogen som helst centralmagt, samt en anarkistisk rytterhær, der ligeledes bekæmpede alt og alle. AA ser i bolsjevikernes anvendelse af det hemmelige politiske terrormetoder, tvangsindrivningen af korn, afkosakiseringen og 1921 hungersnøden en række tendenser, der rækker udover borgerkrigen og krigskommunismen og frem mod den senere dekulakisering og holodomor. 1920'ernes periode med Ny Økonomisk Politiks ses af AA som et forsøg på at give enkelte indrømmelser i forhold til kultur og sprog med det formål at udnytte dem til at opnå folkelig støtte til sovjetmagten. Imidlertid holdt “våbenhvilen” kun i ganske få år. I 1927 begyndte fødevareforsyningen fra de ukrainske områder igen at svigte, blandt andet fordi statens opkøbspriser var væsentligt for lave. Det førte til en ny kampagne for tvangsindrivning af korn. Hermed sluttede NEP perioden. Som i resten af Sovjetunionen blev resultatet også i den ukrainske sovjetrepublik femårsplaner, tvangskollektivisering, skueprocesser og dekulakisering. AA peger således på, at der allerede i 1928-29 var en glemt hungersnød i Sovjet pga. kravene om opfyldelse af kornleverancekvoterne og anvendelsen af tvangsmidler til at opnå dem. De efterfølgende år så, som i det øvrige Sovjet, kollektivisering og dekulakisering af landbruget for at skabe øget kontrol over bønderne og fjerne faktiske og især frit opfundne modstandere af regimet. Perioden beskrives af AA som et statsligt massetyveri af ressourcer fra landbefolkningen. Som det ofte er tilfælde i bogen, dokumenteres også her et gentaget mønster af de uhyrligheder og voldelige metoder, der blev

taget i anvendelse af magthaverne og deres repræsentanter for at gennemtvinge regimets politik. Under alle omstændigheder betød kollektivisering og dekulakiseringen, at de dygtigste landmænd blev fjernet fra landbruget. AA fremhæver også, at der i forbindelse med kollektivisering foregik en omfattende lukning og ødelæggelse af kirkerne, der udgjorde en central del af de ukrainske bønders kulturelle og værdimæssige grundlag. Fra ofrenes side blev der ydet en betragtelig passiv og aktiv modstand mod kollektivisering, der blev opfattet som indførelsen af et nyt livegenskab.

Som følge af deportationerne, ringere dyrkningsformer, øgede kvoter for kornleverancer til staten, eksport af korn, der ikke kom fra et produktionsoverskud, samt russisk/sovjetisk landbrugs evige problem, de ringe geologiske og meteorologiske forudsætninger for at dyrke landbrug i store dele af landet, førte i 1932 til en delvis fejlslagen høst (officielt 69,5 millioner tons mod et forventet minimum på 83 millioner tons), hvilket er udgangspunktet for bogens anden del, holodomor. AA fremlægger holodomor som regimets reaktion på, hvad den opfattede som en bevidst modstand mod kollektivisering og en deraf følgende rygmarsvreaktion om at knække nakken på denne modstands-lomme mod regimet bestående af ukrainske bønder. AA dokumenter, hvordan man først, som det også var tilfældet i forbindelse med industrialiseringsprocessen, opfandt "sabatører" for at finde syndebukke for resultaterne af den af regimet førte fejlslagne politik, fordi magthaverne som følge af deres ideologiske blindhed ikke kunne se egne fejl og følger af den valgte politik. Dette følges op af en særdeles grundig og veldokumenteret gennemgang af hungersnøden, dens følger (at lide sultedøden) og regimets kyniske brug af sult til at knække nakken på det, den opfattede en lomme af modstandere mod regimet. For det dokumenteres også, hvordan de centrale myndigheder, dvs. partiledelsen i Kreml i Moskva, havde et indgående kendskab til hungersnødens omfang og følger, men helt bevidst valgte at

undlade at afhjælpe den ved at sænke kornindsamlingskvoterne (de urealistisk høje leveringskrav blev opretholdt) eller yde tilstrækkelig nødhjælp og direkte forfulgte og straffede bønder, der tog forskellige overlevelsestaktikker i brug så som i hemmelighed at høste markerne, før de var modne. Ny lovgivning rummede straffe for sådanne handlinger (fra 10 år i straffelejre til dødsstraf).

Bogens tredje og sidste del handler om eftervirkningerne af holodomor både på den korte og den lange bane. På den korte drejer de sig om, at anslået 3,9 millioner (13 %) af den ukrainske sovjetrepublik indbyggere døde som følge af hungersnøden. På den lange bane handler det om, at det fra politisk side blev besluttet at mørkelægge omfanget af ofre for hungersnøden. I sovjettiden blev de ganske enkelt skrevet ud af historien, og hungersnødens eksistens blev direkte benægtet f.eks. gennem forfalskning af dødsattester og folketællinger. Heroverfor stod en uofficiel historiefortælling om holodomor, der levede videre i den folkelige erindring blandt den ukrainske befolkning. Det er denne modsætning i tolkninger, der nu kommer til udtryk i de ukrainske og russiske magthaveres politiserede tolkninger af historien. Hvor ukrainske politikere har brugt det som en del af legitimeringen for den ukrainske stats ret til at eksistere, er den især af de nuværende russiske ledere, ligesom i sovjettiden, blevet udlagt som en kamp mod fascister, fascisme og nazister, som også blev ført under Anden Verdenskrig (der er et af få nationalt samlende erindringssteder i dagens russiske samfund), og som russiske ledere også hævder at føre videre i den igangværende russisk-ukrainske krig i bestræbelserne på at sikre opbakning til sig selv i den brede russiske befolkning. Det bør stærkt problematiseres, at der sker en udvanding af begreberne ved, at de misbruges på den måde ved at blive anvendt i flæng om et andet lands indbyggere.

Der er to kritikpunkter, der kan rejses mod værket. Det første handler om oversættelsen, der egentlig er velformuleret og ikke ofte bærer præg af at være en oversættelse af et engelsk-

sproget forlæg, men hvor man flere gange må tvivle på, om oversætteren kan russisk. I hvert fald synes han ikke at kende til helt elementære begreber. For eksempel omtales måleenheden "pud", der svarer til ca. 16 tons, men ligesom vægtenheden kilo ikke hedder "kilos" i flertal på dansk, så gør pud det, i modsætning til på engelsk, heller ikke. Senere omtales "et kornprodukt kasja". Kasja betyder grød, så det er muligvis ikke helt forkert at oversætte det sådan, men det svarer lidt til at kalde drikkevand for "regnjevsproduktet vand". Desuden er der en uvane med at anvende de ukrainske udgaver af bynavne, der findes i dag, i stedet for de russificerede bynavne fra den tidsperiode, værket omhandler. Det skyldes igen sikkert det engelsksprogede forlæg, men udstiller også oversætterens tilsyneladende manglende kendskab til emnet. Sådanne fejloversættelser af begreber, steder og ord forstyrrer undervejs læsningen unødigt.

Det andet kritikpunkt, som også internationalt er blevet taget op som et centralt diskussionspunkt i anmeldelserne af den oprindelige engelsksprogede udgave, handler om, hvorvidt AA i sit meget tydelige pro-ukrainske standpunkt overdriver hungersnødens omfang i Ukraine, om den i det hele taget kan siges at have været særligt rettet mod Ukraine, og om hun negligerer dens følger i andre centrale kornproducerende områder i det sydlige Rusland, det nordlige Kaukasus eller i Kazakhstan. Det er AA' opfattelse, at Stalin personligt beordrede en række tvangsmidler taget i brug, for at de netop i Ukraine skulle forværre følgerne af hungersnøden og gøre den særlig slem netop der. Det kommer også til udtryk i diskussionen af antallet af ofre, der hævdes kunstigt at være blevet gjort højere i Ukraine relativt set i forhold til befolkningsstørrelsen end i de øvrige ramte kornproducerende områder. Et af de andre steder, hvor AA ser en særlig anti-ukrainisme i regimets politik, er i dekulakiseringen, hvor antallet af deporterede i forhold til befolkningstallet var højere end fra de øvrige sortjordsområder, men igen bør det fremhæves, at

de ramte alle kornproducerende områder. Denne kritik af AA' argumentation og synspunkter om en særlig politisk kamp ført ved hjælp af hungersnød og særligt rettet mod Ukraine er delvis berettiget. Såvel i *Kommunistens Sorte Bog* som i Bent Jensens *GULag og Glemsel* dokumenteres det, hvordan mønstret med sultedød som politisk magtmiddel blev anvendt af sovjetregimet i alle de ovennævnte kornproducerende områder. Men det bliver i meget høj grad også til en temmelig besynderlig diskussion af et spørgsmål a la "hvor langt er et stykke snor?". Jeg tænker her på, at det er mildt sagt mærkværdigt at diskutere, hvorvidt et eksempel på statsterror og systematisk drab på en befolkningsgruppe ud fra sociale eller etniske kriterier er mere eller mindre unikt, relevant eller væsentligt at fastholde en viden eller erindring om ud fra en vurdering af det kvantitative omfang. Det burde i hvert fald ikke være antallet af ofre, der burde være afgørende for en vurdering af, om en sådan statslig iværksat handling er mere eller mindre relevant eller betydningsfuld end en anden tilsvarende handling, der har fundet sted i en anden tid eller rum.

Det ville være mere givtigt at konkludere, at AA med sin bog om dette ukrainske eksempel (holodomor) på et særdeles veldokumenteret kildegrundlag har givet os endnu en brik til forståelsen af, hvordan det sovjetiske regime også i 1932-33 (som det havde et tilfældet med hungersnøden i 1921 og blev det ved hungersnøden 1946-47) uden hensynstagen til befolkningen og uanset omkostningerne med vold og magt ville gennemføre en politik, der skulle føre til realiseringen af et politisk utopia, og dermed medvirker til at øge vores viden om omfanget af sovjetkommunisternes undertrykkelse af deres egen befolkning i hele Sovjetunionens levetid.

HAVEBYER

Helle Ravn og Peter Dragsbo: *Havebyen. Havebyer i Danmark, England og Tyskland før, nu... og i fremtiden?* Historika/Gads Forlag 2017, 304 s, ill., ISBN 978-87-93229-69-3

Af **John Juhler Hansen**

Forfatterne Helle Ravn og Peter Dragsbo står bag et nyt værk om havebyer i Danmark, Tyskland og England. Bogen fortæller historien om, hvordan ønsket om billige boliger og sunde omgivelser for arbejderklassen, skabte "havebysbegrebet". Gadeskiltene i Den hvide By på Frederiksberg, som stod færdig år 1900, signalerer på sin måde den dag i dag bevægelsens ideologiske grundlag: Friheds Allé, Ligheds Allé, Folkets Allé og Broderskabsvej. Forfatterne skriver: "*Man mærker et revolutionært pust fra fortiden midt i den næsten perfekte idyl*". Det var dengang, for i 1971 blev det givet frit at sammenlægge sådanne boliger. I dag er husene i privateje, handles for 5-6 millioner kr. og Den hvide By må betegnes som en af hovedstadens velhaverenklaver.

Inspirationerne til de danske havebyer kom fra England og Tyskland. To engelske arbejderbebyggelser var i høj grad idealskabende, Chokoladefabrikken Cadbury, opført da den udflyttede fra Liverpool og sæbefabrikken Lever Brothers, da den udflyttede fra Birmingham. Engelske fabriksanlæg kunne flytte ud i et åbent landskab, fordi det transportmæssigt var muligt gennem et udbygget engelsk kanalsystem og jernbanenet. Cadbury opførte havebyen Bourneville i 1879, betydeligt udvidet i 1893. Familien Cadbury er stadig i dag er engageret i Bourneville, som i dag omfatter 7.800 boliger med 25.000 indbyggere. Port Sunlight blev fra 1888 opført af Lever Brothers i et åbent marsklandskab og i 1914 omfattede Port Sunlight 800 huse. Men var i modsætning til Cadbury var det en del af et patriarkalsk fabrikssamfund, dengang kendt for at betale lave lønninger. Her

var havebyen med til at fastholde sæbefabrikens arbejdere og forfatterne citerer fabriksejer William Lever for følgende udtalelse:

"Mine penge vil ikke gøre jer godt, hvis de bliver sendt direkte ned i halsen på jer i form af whisky, slikposer og fede juleænder. Hvis I overlader pengene til mig, vil jeg sørge for alt det, der gør livet behageligt".

For 150 år siden var der en fælleseuropæiske bekymring for arbejderklassens levevilkår og boligforhold, båret såvel af en reel social forståelse – men også af angst for socialisme. Citatet fra William Lever levner ikke meget tvivl om, at i et institutionaliseret klassesamfund som England var dengang som i dag, skabte opførelse af havebyer ikke et mere lige samfund. Sådant var det ikke med den tyske havebybevægelse, som i høj grad var et led i et opgør mod såvel den borgerlige kultur som det kapitalistiske samfund. Gennem 25 år fra 1891 til 1. Verdenskrig udbrud, blev der i Tyskland oprettet 1.402 byggeföreninger.

Tyske storindustrier byggede arbejderboliger, Krupp fra 1870. Alligevel tog Krupp havebys-tanken til sig, og langt mere utraditionelt end i England, da man i 1909 opførte Margarethenhöhe. Denne havebys arkitekt skrev i 1909 i en artikel, at Krupp-Stiftelsen havde tænkt på en haveby efter engelsk mønster, men at der naturligtvis ikke var tale om

"at grundlægge en by med økonomisk selvstændighed, men om at tilføje en i sin kunstneriske udførelse enestående bydel til Essen (...) en bydel, som ved den smukke beliggenhed, sundheden og boligkvaliteter bød på de størst tænkelige fordele".

I forhold til de andre Krupp-kolonier var Margarethenhöhe dog speciel ved, at Margarethe Krupp havde insisteret på, at den nye by (opkaldt efter hende), ikke kun var for "Kruppianer", men for hele Essens befolkning. Og i de første årtier sørgede man for, at kun ca. 50 pro-

cent af beboerne var ansat hos Krupp. Samtidig måtte lejerne højst måtte have en indkomst på 3.000 mark om året.

Ved planlægning og gennemførelse blev Margarethenhöhe gennemtænkt ned i mindste detalje. Der blev opført to grundtyper af huse, i alt ca. 1.500 boliger. Forfatterne skriver, at på trods af at byggeriet blev opført med mange fine detaljer, blev hele byggeriet udført som masseproduktion. Dermed kunne gennemsnitshuslejen fastsættes 26 % lavere, end datidens officielt fastsatte huslejenorm for tyske arbejderboliger. Bebyggelsen blev bombet under 2. Verdenskrig, hvor hovedparten af Ruhr-området blev lagt i ruiner. Margarethenhöhe blev efter krigen genopført efter de oprindelige tegninger. Og har i dag 3.092 boliger. Området blev fredet i 1987.

At havebyer udsprang fra England var ingen tilfældighed, idet der var specifikke engelske traditioner for idealbyer, koblet sammen med reformutopier, kendt helt tilbage fra Thomas Moores bog "Utopia", der udkom i 1516. Utopier blev godt båret på vej, efterhånden som industrialismens forfærdende følger viste sig i England gennem det 18. århundrede.

Den engelske arbejderbevægelse engagerede sig i modsætning til i Danmark, ikke i boligspørgsmålet. Derfor ophørte byggeri af havebyer i England efter 1. Verdenskrig, ikke mindst fordi den form for byggeri dengang var præget af høj økonomisk risiko med et beskedent udbytte. Havde man troen på, at kapitalismen ville hjælpe ubemidlede mennesker til at få en god bolig til en rimelig husleje, tog man såvel dengang som i dag fuldstændig fejl. Det har altid været en samfundsopgave.

Til gengæld fik de engelske havebyer afgørende betydning for intet mindre end byplanlægning over hele verden. I England blev det især udmøntet i ved genopbygningen efter 2. Verdenskrig, hvor man med storstilet planlægning opførte satellitbyer til aflastning af gamle, nedslidte industribyer.

I bogens afsluttende kapitel skriver forfatterne om årene 1990'erne og 2000'erne, hvor

dagsordenen i byggeri igen drejede sig hen imod at bygge i storskala:

"Med storbyernes vækst og de finansielle højkonjunkturer omkring år 2000 gik den nye urbanisme så at sige grassat. Mange af de store byggeprojekter rundt om i verden blev skabt i det, som den danske arkitekt Arne Gaardmand har kaldt "den korporative planlægning", dvs. kæmpeprojekter udviklet i lukkede kredse og realiseret i alliancer mellem bygherrer, finansverden og borgmestre med forskellige grader af storhedsvanvid".

Samme betragtning gør sig efter undertegnede mening sig også gældende i dag. I de sidste mange år, har der være talt om byggeri, ikke mindst i hovedstadsområdet, hvor huslejeniveauet skal ligge på et sådant niveau, at borgere med en almindelig lønindtægt kan betale huslejen. Men der er ingen tegn på, at det offentlige påtager sig deres ansvar herfor.

Helle Ravn og Peter Dragsbos bog handler om havebyer i al almindelighed. Så tag ikke fejl, den er ikke skrevet med en særligt vægt på arbejderklasse og havebyer. Men forfatterne får på en anbefalingsværdig måde også denne del af havebyernes historie med i bogen. Bogen er gennemillustreret af de to forfattere, der selv har stået for hovedparten af den flotte billedside. Der kunne dog godt savnes en håndfuld fotos, der viste "de store linjer" i forskelle og ligheder på danske, tyske og engelske havebyer.

Bogen har ikke en faktaboks om de enkelte havebyer eller et navne- og stikordsregister. Det ville have gjort den glimrende bog mere brugbar som opslagsværk. Emnet fortjener det. Og skulle der udkomme et nyt oplag, kan det jo nås endnu. God læselyst.

BIOGRAFI OM DANSK KVINDESAMFUNDS STIFTERE FREDRIK OG MATILDE BAJER

Ole Mortensøn, *Fredrik og Matilde – kvindebevægelsens og fredsbevægelsens pionerer*, Gads Forlag 2018, 346 s., ISBN: 9788712055259.

Af Astrid Elkjær Sørensen

Historiker og etnolog Ole Mortensøn er aktuell med en biografi om 1800-tallets Danmarks politiske power-par Matilde (1840-1934) og Frederik Bajer (1837-1922).

Fredrik Bajer var medlem af Venstre og sad i Folketinget fra 1872 til 1895. I denne rolle stod han dels bag den såkaldte Bajerske lov, der sikrede gifte kvinder råderet over, hvad de erhvervede ved selvstændig virksomhed, og dels stillede han som den første danske politiker forslag om kvindelig stemme- og valgret. Hans hustru Matilde Bajer var som kvinde, det meste af sit liv forment adgang til en formel politisk karriere, men hun var ligesom sin mand yderst aktiv i lang række af foreningerne tilknyttet både kvinde- og fredssagen. Parret stiftede i 1871 Dansk Kvindesamfund, Dansk Fredsforening i 1882 og Verdensfredsbureauet i Bern i Schweiz 1892. For sit fredsarbejde modtog Fredrik Bajer sammen med svenskeren Klas Pontus Arnoldson i 1908 Nobels fredspris. En pris, som han indtil videre er den eneste dansker, som har modtaget.

Mortensøn har en stærk sympati for ægteparret Bajer, som han konsekvent skildrer som to ekstraordinært fremsynede mennesker, der trods politisk, økonomisk og til tider personlig modgang, alligevel livet igennem forblev politiske idealister og forkæmpere for fredssagen og kvinders demokratiske rettigheder. Efter at have læst biografens dokumentation for parrets omfattende aktivitet og engagement i ikke alene kvinde- og fredssagen, men også andre emner såsom dyrerettigheder, nordisk samarbejde og

skandinavisk litteratur og sprog, er det da også svært ikke at nære en vis ærefrygt for ægteparret Bajer og deres næsten overmenneskelige arbejdsmoral.

Jeg er dog i tvivl om, hvorvidt bogen måske går for vidt i sine konklusioner om parrets såvel som Dansk Kvindesamfunds betydning for opnåelsen af fuld kvindelig stemme- og valgret i 1915. Her savner jeg en diskussion med eksisterende forskning; Både lektor i historie Nina Javette Koefoed og historiker Jytte Larsen har i deres arbejde argumenteret for, at der allerede omkring år 1900 var relativ stor politisk enighed om, at kvinder burde tildeles stemmeret. At den kvindelig stemmeret alligevel først kom i år 1915, skyldtes ifølge Koefoed og Larsen, at den blev kædet sammen med andre diskussioner om, hvilke samfundsgrupper der burde have stemmeret såvel som valgsystemets indretning. Det ville have spændende at høre Mortensøns refleksioner over, hvordan disse fortolkninger passer sammen med hans egen.

I Fredrik og Matilde Bajers levetid gennemgik Danmark store forandringer. Landet gik fra enevælde til demokrati. Industrialiseringen tog fat og forandrede både landskab og leveforhold. Efter krigen mod Preussen i 1864 måtte Danmark afgive hertugdømmerne til Preussen, hvilket betød, at Danmark pludselig var reduceret til en europæisk småstat. Samtidig blomstrede nye ideer både inden for videnskaben og litteraturen.

Disse voldsomme forandringer kan være svære at rumme i én bog – og her kan biografier som Ole Mortensøns noget særligt. Fortællerteknisk bruger Mortensøn således ægteparret Bajer til at skabe en rød tråd i 100 års omskiftelig danmarkshistorien. Fx får man gennem en beskrivelse af den unge Frederik Bajers oplevelser som løjtnant i krigen mod Preussen og Østrig i 1864 et tydeligt og langt mere indlevende billede af både krigen og den politiske situation, end havde man slået op i en mere generel danmarkshistorie.

Fortællingen om ægteparret Bajer er således også en prisme til at forstå i hvert fald en god

bid af 1800-tallet historie, og her fungerer bogen fremragende.

Selvom bogen er en biografi over både Fredrik og Matilde Bajer, er det Fredrik Bajer, som man får det tydeligste billede af. Dette skyldes ifølge bogens indledning, at det er Fredrik, der eksisterer mest kildemateriale omkring. Det er dog nok også et narrativt valg fra forfatterens side, hvor bogens fokus hovedsageligt ligger på parrets udadvendte liv. Beretningerne om Fredrik og Matildes private liv, herunder tabet af tre børn, kommer således til at stå noget sekundært i forhold til beretningerne om parrets politiske kampe. Bogen er altså primært et testamente over parrets politiske liv og ikke et intimt portræt af dem som privatpersoner.

Bogen er rigt illustreret med bl.a. fotografier, satiretegninger og politiske plakater, hvilket er med til at sætte ansigt på det store persongalleri, der omgav ægteparret Bajer, og giver læseren et til tider ganske humoristisk indblik i datidens politiske smædekampagner.

Alt i alt en god og læsværdig bog.

NÅR LYSTEN DRIVER VÆRKET

Thomas Oldrup: *Fanden tage i morgen. Sex, køn og kærlighed under besættelsen*, Haase Forlag A/S, København, 2018, 318 s., ill., ISBN 978-87-559-1322-6

Af Anne Brædder

Thomas Oldrup har skrevet en bog om sex under besættelsen af Danmark, og han kommer rundt i alle kroge – fra frække film, bøger og blade til prostitution, prævention, abort, homoseksualitet, kønssygdomme og modstandsfolks sex såvel som sex i Frøslevlejren og i kz-lejre. Ja, han har sågar et helt kapitel dedikeret til kvindens seksualitet. Han har faktisk

ikke et om mandens, og det er en lidt pudsigt forglemmelse, når nu han ellers gør sig så umage med at komme grundigt omkring. Dermed får han gjort kvinden til det andet køn, som det er set så ofte før. Kvinden har så særlig en seksualitet – og måske så interessant en seksualitet set med et maskulint blik – at den skal beskrives for sig (også kun kvinders nøgenhed og kvindelige kønsorganer findes blandt de rige illustrationer), mens det neutrale køns normale seksualitet ikke behøver sig eget kapitel – eller hvordan det ikke-eksisterende kapitel om mænds seksualitet blandt de 26 andre kapitler nu ellers skal tolkes. Oldrups tone er let bogen igennem, men det er nu ikke, fordi han ikke har taget sit emne let. Tværtimod vidner grundigheden med at komme rundt i alle krogene, de +300 sider og de mange illustrationer om en stor interesse for emnet og en stor lyst til at videreformidle det. Lyst præger på flere måder bogen.

Spørgsmålet, Oldrup ønsker at besvare med bogen, er, hvordan besættelsestiden bl.a. med dens mørklægningsgardiner, rationering, tyske tilstedeværelse og spærretid ændrede danskernes sexliv (s. 9). Det er et meget interessant kulturhistorisk spørgsmål, hvordan den tyske besættelse måske/måske ikke ændrede danskernes seksuelle gøren og laden, og eftersom der udkommer utrolig mange bøger om Danmarks besættelsestid, skal der være ros til Oldrup for at stille så interessant et spørgsmål, der ikke har været stillet før. Men hvordan var det nu med spærretiden under besættelsen...? Den har næppe haft så stor indvirkning på danskernes seksuelle udskejelser, for der var kun spærretid et par sjældne gange under besættelsens mest tilspidsede situationer og urolige tidspunkter mellem danskere og tyske soldater. Det er nu ikke denne detalje, der gør, at Oldrups spørgsmål står ubesvaret hen, når bogen er læst til ende. Med andre ord, er der langt større problemer med bogen end detaljen om spærretiden.

Det ene problem gælder Oldrups behandling af en tid i danmarkshistorien. Hans tids-

forståelse er nemlig ikke ens bogen igennem. Han har en hypotese om, at de fem besættelsesår – en begivenhed i danmarkshistorien – forandrede danskernes sexliv. Men i mange tilfælde handler hans bog snarere om en periode, der strækker sig fra 1930'erne til 1950'erne. Som han skriver i en af noterne om en ung mand, der skulle købe et præservativ: "Scenen er ganske vist fra 1950'erne, men den kunne sandsynligvis også have udspillet sig i 1940'erne" (s. 299). Igen er det ikke detaljen om, hvorvidt erindrungen handler om at købe præservativer i 1940'erne eller i 1950'erne. Oldrup har sikkert ret i, at situationen lige så godt kunne have været fra besættelsestiden. Men det svækker Oldrups hovedbudskab, om at danskernes sexliv forandrede i det øjeblik mørklægningsgardinerne blev rullet ned, at bogen i virkeligheden ofte handler om perioden 1930-50'erne og ikke besættelsestiden som begivenhed. Det virker også svækkende for undersøgelsen af danskeres sex under krigen, at han ofte bruger især amerikanske undersøgelser, illustrationer og eksempler til at bakke sit budskab op. Et helt kapitel handler også om nazismens kvindesyn og Hitler og Himmlers synspunkter, og det sluttes blot af med bemærkningen om, at "hvor høj grad tendensen i Tyskland rent faktisk har præget de danske kvinder, er svært at svare på" (s. 85).

Et andet problem gælder Oldrups brug af kilder. Og det kommer måske ikke helt bag på ham, at hans kildebrug ikke er helt uden problemer for en historiker. Indledningsvist forbereder han i hvert fald læseren (og anmelderen) på, at han ikke foregiver "at have stået på hovedet i arkiverne" (s. 10). Oldrup gør brug af statistik, lægebøger, erindringer, eksisterende historisk forskning, skønlitteratur og især bruger han flittigt en enkelt dagbog af "den lidt lumre slags" (s. 10), som man kan stille spørgsmålstegn, hvor repræsentativ er for mænds fortællinger om deres sexliv under besættelsen. Den fremstår i hvert fald mest af alt som et kuriosum, når Oldrup gengiver, hvordan dagbogsskriveren fører regnskab over sine egne og

sine kvindelige sexpartners orgasmer. Oldrup gør også god brug af skønlitteratur som kilder. Især i behandlingen af sex i modstandsmiljøet er hans brug af skønlitteratur problematisk. Her formår han faktisk at argumentere for, at skønlitteratur er en bedre kilde end erindringer. I hvert fald forklarer han, at skønlitteraturen har nemmere ved at håndtere et emne som sex end erindringer, fordi "liderlighed passede skidt ind i billedet af de nationale og heroiske modstandsfolk" (s. 133). Med det gør han skønlitteratur til et vindue til sandheden, som erindringer modsat ikke kan viderefremme. Romaner er simpelthen mere sande end erindringer, og han overvejer ikke muligheden af, at sex er et middel i fiktion. Sex var der tilsyneladende masser af i modstandsgrupperne, fordi ifølge Oldrup var de "præget af de unges testosteron-påvirkede maskulinitet, som også påvirkede dem seksuelt" (s. 135). Den forklaring står i øvrigt udokumenteret hen og virker derfor noget lomme-psykologisk og lomme-Freudiansk.

Den sidste problematik, jeg vil runde, vedrører Oldrups behandling af emner. Som nævnt kommer han rundt i mange kroge af danskeres sexliv. Det gør, at bogen ingen rød tråd har. Snarere lader det til, at bogen er skrevet efter en devise om en grønthøstermetode, hvor *alt*, hvad der kan have berøring med sexemnet, skal med. Det betyder fx, at han behandler voldtægt som et emne på lige fod med andre sexemner i hans bog. De seneste par års #metoo-aktivisme og feministiske fokus på bl.a. samtykke er åbenbart ikke trængt ind, og derfor minder jeg lige om, at voldtægt ikke er sex. Voldtægt er overgreb. På linje hermed var jeg heller ikke helt komfortabel i min læsning, da der er et kapitel om sex i kz-lejre klemt inde mellem lette emner som oralsex og kvindemode. Det undrer mig, at emnerne ikke behandles lidt mere forskelligt afhængigt af deres indhold.

Det bedste, der er at sige om Oldrups bog, er, at han udpeger et uopdyrket og interessant kulturhistorisk emne om sex under besættelsen, som nu ligger for fødderne af andre historikere. Ændrede besættelsen med dens mørklægnings-

gardiner egentlig på danskernes sexvaner? På mange måder handler bogen mere om sex end om besættelsestiden. Lysten – og det er vist det passende ord for en bog om sex – (og ikke fagligheden) driver værket for Oldrup, når han forsøger at overbevise os om besættelsestidens indvirkning på danskernes sexliv.

TRANSNATIONAL SOLIDARITET

Bernhard H. Bayerlein, Kasper Braskén and Uwe Sonnenberg (ed.): *Global Spaces for Radical Transnational Solidarity. Contributions to the First International Willi Münzenberg Congress 2015 in Berlin*, International Willi Münzenberg Forum, Berlin, 2018. 583 s, ISBN 978-3-00-059381-9

Af Torkil Sørsensen

Den tyske kommunist Willi Münzenberg fik gennem 1920'erne og den første halvdel af 1930'erne en fremtrædende rolle i en række internationale kommunistiske organisationer. Først var han drivkraft bag kommunistisk ungdomsinternationale, der dog snart blev taget fra hans indflydelse og flyttet fra Berlin til Moskva. Til gengæld fik han i 1921 til opgave at opbygge International Arbejderhjælp, IAH, der i første omgang skulle hjælpe hungerramte i Sovjetunionen, men snart også støttede f.eks. fængslede kommunister i en række lande – og var særdeles aktive med propaganda. Willi Münzenberg fik opbygget en stor mediekoncern i Weimar republikkens Tyskland med bl.a. den populære illustrerede avis *AIZ*. Senere kom konferencer mod krig og fascisme. Münzenberg havde kendt Lenin under dennes eksil i Schweiz, men han blev imidlertid midt i 1930'erne upopulær hos Stalin. Ifølge Komintern lederen Dimitrovs dagbog, udtalte selvste

Stalin 11.november 1937, at Willi Münzenberg var trotskist, og han skulle straks arresteres. Det var dog lidt svært, da han var i Paris på det tidspunkt, men Komintern skulle gøre sig umage med at prøve at lokke ham til Moskva. I modsætning til mange andre i Komintern eller de sovjetiske efterretningstjenester, så nægtede Willi Münzenberg dog på ny at rejse til Moskva, men hans skæbne som medlem af det tyske kommunistparti var snart forbi. Frem mod Anden Verdenskrig prøvede Münzenberg at opbygge det nye ugeblad *Die Zukunft – Ein Neues Deutschland – Ein neues Europa* bl.a. med hjælp fra tyske kommunister, der var vendt desillusionerede tilbage fra den spanske borgerkrig til eksil i Paris. Her skrev han efter Molotov-Ribbentrop aftalen i august 1939, at fred og frihed må forsvares mod både Hitler og Stalin. "Du er forræderen, Stalin!" Han havde dog ikke længere samme rækkevidde, som da han agerede på vegne af Komintern. Münzenberg døde en uopklaret død i juni 1940 i Sydfrankrig. Måske blev han alligevel endnu et offer for Stalins likvideringer, men hans død er aldrig blevet opklaret.

Om denne sammensatte figur blev der i september 2015 holdt konference i Berlin med Arbejdermuseet som en af arrangørerne. Jesper Jørgensen talte således om forbindelsen mellem de ganske militante unge socialdemokrater i Danmark og andre internationale kræfter 1914-19. Willi Münzenberg holdt talte til 150 unge socialister i København 20.maj 1917 på vej tilbage fra et møde i Stockholm. Under Første Verdenskrig udviklede Ernst Christiansen, på det tidspunkt ungsocialist senere i en periode formand for DKP, et godt forhold til Münzenberg, selv om de ikke var enige om alt.

Et dystert kapitel fortæller om, hvordan tilhængere af Münzenberg blev overvåget under den spanske borgerkrig af det tyske kommunistpartis efterretningsgrupper eller Abwehr. Først 6.marts 1939 udelukkede KPD Willi Münzenberg, men allerede fra slutningen af 1936 havde partiet sammen med Komintern startet undersøgelser af ham og hans forbindel-

ser. I Spanien stod Hubertus von Ranke med det spanske dæknavn "Mauricio" for undersøgelserne af Münzenberg, der paradoksalt nok af Komintern var pålagt en stor rolle i propaganda om den spanske borgerkrig. Men næsten vigtigere end at bekæmpe Franco synes det at have været at bekæmpe Trotskis tilsyneladende store tilhængerskare, der imidlertid med et senere udtryk var en papirtiger. Münzenberg havde haft mange kontakter i sine fremstød både kulturelt og politisk, så det var ikke svært at sammenstille skemaer over hans forbindelser. Om der så i virkeligheden var farlige og ondsindede modstandslommer er et helt andet spørgsmål, der dog ikke anfægtede de mest partitro.

I 2018 udkom der en e-bog med indlæg fra konferencen på både tysk og engelsk – samt enkelte på fransk og spansk – fra konferencen, som man nu kan downloade gratis på https://www.muenzenbergforum.de/wp-content/uploads/2018/07/IWMF_V15.pdf

DEN NORDISKE ARBEJDER- HISTORIES MANGE ASPEKTER

Mary Hilson, Silke Neunsinger & Iben Vyff (red.), *Labour, Unions and Politics under the North Star: The Nordic Countries, 1700-2000 (International Studies in Social History vol. 28)*, Berghan Books, New York/Oxford, 2017, ill., 328 s., ISBN: 978-1-78533-496-2

Af Kim Frederichsen

Findes der en særlig nordisk fagforenings- og arbejder(livs)historie? Det er det spørgsmål, som redaktørerne og artikelforfatterne til den her anmeldte antologi har sat sig for at udforske nærmere. Redaktørerne argumenter selv i deres grundige og velovervejede indledning for, at det

er muligt at finde nogle historiske forudsætninger (om end en række feudalistiske elementer synes underspillet), en række politiske og organisatoriske udviklinger, en samfundsindretning, der mindre eller velvilligt har givet plads til dem, og en mulighed for at indele disse udviklinger i en række sammenfaldende og sammenlignelige tidsperioder, der påviser eksistensen af et sådant særligt nordisk rum. Og som læser må man erklære sig enig i, at det – med de nationale forskelle eller variationer som der naturligvis altid vil være fra land til land – giver mening at tale om et særligt nordisk arbejderhistorisk rum, sådan som redaktørerne præsenterer det.

Ifølge redaktørerne er der indenfor den seneste årrække sket en stor og positiv udvikling og udvidelse af de temaer, der kan rummes indenfor begrebet arbejderhistorie, hvilket også afspejler sig antologiens artikler, der kan opdeles i tre emner. Det første af disse omhandler typer af arbejde. Göran Rydén og Chris Evans indleder med en artikel om arbejdet ved jernværket Leufsta Bruk i 1750'erne med særlig vægt på de involverede arbejdsprocesser. Ingar Kaldal fokuserer på svenske skovhuggere og dokumenter i sin artikel, hvordan jobbet har en kontinuerlig identitetsskabende funktion, der rækker udover tiden, hvor skovhuggerne stod med økse og sav, og frem til i dag, hvor arbejdet udføres af maskinførere. Malin Nilsson gør op med tidligere forsknings tese om, at kvinder der arbejdede hjemmefra især som syersker i beklædningsindustrien i begyndelsen af 1900-tallet var husmødre, der supplerede mandens indkomst, derimod var de oftestes ugifte kvinder, der havde det som deres levevej, selvom det var et uorganiseret, ureguleret og som regel underbetalt hjørne af arbejdsmarkedet. Helle Stenum problematiserer retsstillingen for au pair piger hos danske familier, hvor manglen på politisk vilje til at ændre på lovgivningen har resulteret i et arbejdsmarked, hvor de danske arbejdsgivere synes at bryde reglerne for arbejdstid og mangler respekt for pigernes privatliv og fritid, hvorved situationen i høj grad kan

minde om arbejdsvilkårene for tjenestepiger i 1800 og begyndelsen af 1900-tallet.

Antologiens andet tema er (socialdemokratiske) fagforenings- og patihistorie. Knud Knudsen søger i sit bidrag at formulere en syntese mellem traditionel fagforeningshistorie forstået som organisationshistorie fra oven og en ny trend med at fokusere på fagforeningshistorie set fra arbejdspladsens perspektiv og anvender dette dobbelte perspektiv til en gennemgå forskellige eksempler på danske fagforeningers kampe for at forbedre medlemmernes arbejdsvilkår. Johan Svanberg diskuterer, hvordan svenske fagforeninger, og især Metall, forholdt sig til importen af gæstarbejdere til svenske industriarbejdspladser i den tidlige efterkrigstid, og viser, at trods indledende modstand begyndte fagforeningsfolk hurtigt at arbejde for, at ansættelserne ikke måtte føre til løndumping eller forringede arbejdsvilkår eller organiseringsgrad af arbejderne. Sami Suodenjoki undersøger finske socialisters bestræbelser på at sikre faglig organisering af landarbejdere i Häme provinsen af storfyrstendømmet Finland omkring 1904-5 og viser, hvordan det var forbundet med mange vanskeligheder, da mange landarbejdere havde urealistiske forhåbninger til muligheden for en jordreform på initiativ af zarstyret, og det derfor blev nødvendigt at arbejde på baggrund af en ikke-nationalistisk retorik og i praksis vise, hvordan faglig og politisk organisering på et socialdemokratisk grundlag kunne føre til forbedrede forhold. Marko Tikka sætter fokus på den socialdemokratiske ledede arbejderbevægelses aktivitet i den finske generalstrejke i 1905, der var en del af urolighederne i zarrusland efter nederlaget i krigen med Japan, og viser, hvordan strejken både havde indvirkning på den praktiske politiske skoling af bevægelsens unge ledere og fik afgørende indflydelse på indførelsen af en nationalforsamling med almindelig valgret – også for arbejderklassen og kvinder. Einar A. Terjesen afviser tidligere forsknings tese om, at det norske socialdemokratiske parti i en periode (1919-1923) tilsluttede sig Komintern, fordi det skulle have

været mere radikaliseret end de øvrige nordiske socialdemokratiske partier, men peger i stedet for på, at det norske parti var mindre organisatorisk centraliseret og manglede en samlende lederskikkelse som Hjalmar Branting eller Thorvald Stauning, og at den store forskel derfor blev, at partiets venstrefløj fik flertal i stedet for højrefløjen i de øvrige nordiske partier, og at det derfor blev partiets højrefløj, der i en periode brød ud af partiet, inden det igen blev samlet og slog ind på den samme "folkehjems"-strategi som partierne i Sverige og Danmark. Artiklen rummer mange gode observationer og argumenter, men som anmelder savner man en forklaring på, hvorfor partiet så brød med Komintern, inden den fornyede tilslutning fra partiets reformistiske fløj i 1925, og om det ene så var det, der muliggjorde det andet. Temaet om de socialdemokratiske arbejderbevægelser og partier afsluttes med Mirja Österbergs studie af samarbejdet mellem de nordiske socialdemokratiske partier og arbejderbevægelser i SAMAK, der havde det dobbelte formål dels at italesætte og fremme en fælles nordisk socialdemokratisme med et samlet udgangspunkt i f.eks. det danske Kanslergade forlig og samtidig profilere det som en fællesskabsfølelseskabende fællesnordisk socialdemokratiske, dels at samle de nordiske stemmer til en fælles øget stemme og indflydelse i større internationale arbejderfora.

Antologiens tredje og sidste tema er et populært emne i moderne arbejderhistorieforskning – sovjetkommunismen. Ragnheidur Kristjansdottir foretager en overordentlig interessant komparativ sammenligning af de fem nordiske kommunistpartiers forhold til begrebet nationalisme og dokumenterer baseret på det ene case study efter det andet, hvordan de respektive landes kommunistpartier fuldstændig tilrettelagde deres holdninger ud fra de de viser, der blev fremsendt fra Komintern (afvisning, tilslutning til nationalt samarbejde i folkefrontstiden, afvisning under Vinterkrigen, national befrielseskamp under anden verdenskrig og forsvaret for det "sande" (forstået som

pro-sovjetisk og anti-ameriikansk) nationale demokrati og interesser i de første efterkrigsår). RK' artikel er derfor et væsentligt bidrag til at videreudvikle den positive komparative kommunismeforskning, hvor der i modsætning til den gamle eller klassiske komparative skole fokuseres på forholdet mellem center (USSR) og periferi (de kommunistiske partier i de enkelte lande) i den rækkefølge og sammenligneligheden i aktiviteter, politiske linier og metoder (den af Morten Thing redigerede *Guldet fra Moskva* er et betydningsfuldt eksempel på værdien af denne form for komparativ tilgang), mens den klassiske komparative skole i alt for høj grad søger at fokusere på nationale, kulturelle og personlighedsmæssige forskelle uden at skelne til det sovjetiske kildemateriale eller sammenligne mellem de ideologiske paroler og politiske linier, der blev udstukket fra Moskva, uanset om de var realistiske i den givne nationale kontekst eller ej. Man kan derfor håbe, at RK' artikel er et eksempel til efterfølgelse i international kommunismeforskning. Et tilsvarende komparativt eller globalt perspektiv har Holger Weiss i sin glimrende og informative syntese af kendskabet til Kominterns aktiviteter i et nordisk rum, der primært dækker over en række lande med kystlinie ud til Østersøen, og hvor muligheden for at kunne bevæge sig ad søvejen både som kurerer og ved forsendelse af materialer kom til at spille en betydelig rolle. Endelig runder Chris Holmsted Larsen temaet af med en artikel om den daværende danske kommunist Otto Sands oplevelse af partiskoling i Moskva 1958-60. Artiklen viser en række interessante dobbeltheder i vestlige kommunistiske studerendes oplevelse af skolingsopholdet, at de godt kunne se, at alt ikke var rosenrødt, men ofte valgte ikke at gøre det ud fra politisk-ideologiske grunde. CHL åbner selv op for, at der mangler komparative studier af, hvordan kommunistiske studerende fra forskellige lande forholdt sig til oplevelserne, og om der var en generel oplevelse af dobbeltheden, der måske gør, at man kan stille spørgsmålstegn ved værdien af skolingen, og hvis det

er tilfældet, hvorfor den så alligevel blev opretholdt i et så bekosteligt omfang.

I indledningen til antologien oplyser redaktørerne, at der blandt andet til grundlag for udgivelsen foregik en workshop. Akademikere mødes ofte til sådanne workshops/konferencer og fremlægger deres nye viden, teser eller analyser, og det er et positivt resultat hver gang en sådan konference resulterer i en bogudgivelse, fordi det bidrager til i høj grad at bibringe ny viden til offentligheden. Derfor skal denne antologi anbefales for sine mange flotte bidrag og fremlæggelse af nye vinkler på så mange væsentlige aspekter af nordisk arbejderhistorie, og man må inderligt håbe, at den for såvel almindeligt interesserede læsere som forskere må komme til at tjene til oplysning og inspiration, hvad enten man vælger at læse hele værket eller de artikler, der omhandler de emner, man som læser særligt måtte interessere sig for.

SE REVOLUTIONEN LYSER OVER VERDEN!

Arbejderhistorie 1-2017. Årbog for Arbejderbevægelsens arkiv og bibliotek i Oslo.

Af Torkil Sørensen

Kommunistisk Internationale eller Komintern fylder 100 år i 2019, men allerede i årbog for 2017 havde det norske arbejderhistorie fokus på både den russiske revolution og den efterfølgende skabelse af 3. Internationale. Den fik nemlig i starten særlig betydning i Norge.

Det store Socialdemokrati i Danmark havde haft lidt kontakt med bolsjevikkerne i Skt. Petersborg under Første Verdenskrig i forsøg på at mægle fred, men trak hurtigt følerne til sig

efter revolutionen. Kun små grupper af syndikalister og venstresocialister, der efter interne kampe fik samlet sig til det lille Danmarks Kommunistiske Parti, DKP, holdt kontakt med Moskva efter dannelsen af Komintern. Det danske Socialdemokrati blev mere og mere kritisk.

I Norge var det anderledes. Ved Kominterns 2.kongres i sommeren 1920, hvor der også var et par repræsentanter fra Danmark, havde det norske Arbejderparti samt ungdomsforbundet og en faglig repræsentant en delegation bestående af to kvinder og otte mænd herunder den senere statsminister Einar Gerhardsen. Kominterns 2.kongres vedtog 21 stramme teser for de nationale sektioner af det nye verdensparti. Det mindretal i Norge, der var mere på linje med socialdemokraterne i Danmark, gik snart ud eller blev ekskluderet. Erik Wig Sundvall argumenterer i artiklen "Arbejderpartiet og klassekrigen" for at det var den internationale kontekst, hvor den Røde Hær stod ved porten til Warszawa under kongressen, der fik flertallet til at acceptere de stramme betingelser midt i en tilsyneladende international borgerkrig som forlængelse af de foregående års borgerkrig i Rusland mellem røde og hvide. Ganske vist led den Røde Hær snart efter nederlag, og illusionerne om at få spredt den russiske revolution til det centrale Europa forduftede. Internt i det norske Arbejderparti var der nu røster for at nøjes med at stå som sympatiserende medlem af Komintern, men det blev afvist af 3.Internationales formand Sinovjev på et møde i Tyskland i oktober 1920.

Hallvard Tjelmehand ser i sin artikel ikke blot på Arbejderpartiets forhold til Komintern ved dannelsen i 1920, men følger udviklingen helt til 1991. Og her med bliver det klart, at fløjen omkring Martin Tranmæl, der havde forsøgt kompromis med at stå som sympatiserende i efteråret 1920, i 1923 er blevet så trætte af Kominterns svingende strategier, at de vælger at bryde med den nye verdensorganisation. Mindretallet danner først nu Norges Kommunistiske Parti, hvor det danske parti blev dannet

i 1919 og fra november 1920 netop efter de stramme 21.teser skiftede navn fra venstresocialister til kommunister – den første tid dog fortsat med tilføjelsen (venstresocialister). Det norske LO drøftede også i 1923 om det skulle tilslutte sig den nye Røde Faglige Internationale, forkortet såvel RFI som Profintern. Kun et mindretal på omkring en tredjedel gik ind for dette. Arbejderpartiet blev de kommende år i stigende grad kritiske overfor bolsjevikkerne i Moskva, men da partiet fik regeringsmagten i 1935 var det mest optaget af de statslige forbindelser. Efter Stalins død blev der midt i 1950'erne en åbenhed overfor kritisk dialog. Tjelmehand argumenterer imod, at det skulle skyldes naivitet hos statsminister Einar Gerhardsen, der altså kendte Komintern helt tilbage fra 1920, men mener det skyldtes ønske om lav-spænding i Barents regionen. Også partikontakter i denne periode var styret af dette ønske – ikke på grund af ideologisk forblændelse.

Arbejderhistorie kan downloades gratis på <https://www.idunn.no/arbejderhistorie/2017/01>

SVENSKE KLASSEKAMPE ANNO 1917 I ET NORDISK PERSPEKTIV

Då var det 1917 (Årsbok för Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap), Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap & Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Huddinge, 2017, Ill., 296 s., ISBN: 978-91-981749-2-2.

Som Anne-Marie Lindgren indledningsvist Sanfører i AKS' flotte årbog sker samfundsændringer som processer over længere perioder, men af og til er der år, der kommer til at fremstå som skelsættende for eftertiden. 1917 er sådan et år med de to russiske revolutioner og

Finlands deraf følgende selvstændighed samt det endelige brud mellem de reformistiske og revolutionære fløje i de europæiske socialdemokratiske partier.

Årbogens altoverskyggende emne er fødevareremanglen i Sverige i 1917 og følgerne deraf, som de demonstrationer, der fandt sted imod den, politiske spændinger og den deraf følgende splittelse af det svenske socialdemokratiske parti, komparative sideblikke til Danmark, Norge og Finland, samt om 1917 som erindringssted. Årbogen har en klar overvægt af artikler med fokus på udviklingen i Sverige i 1917 med hovedvægt på to temaer; demonstrationer og politisk splittelse. I syv artikler diskuteres demonstrationer mod fødevareremanglen og rationeringer i Norköping, Göteborg, Kalmar, Seskarö, Härnösand, Falun og Stockholm. Der er tale om lokalhistoriske studier, men da de dækker den samme type begivenheder fra hovedstaden over større provinsbyer til landområder udenfor byerne giver de mulighed for at beskæftige sig med dem i et komparativt perspektiv, der samlet set dokumenter et ensartet mønster, hvor Sverige blev ramt af verdenskrigen, hvilket kombineret med misvækst i 1916 drastigt forværrede fødevarerforsyningerne af brødkorn og kartofler i 1917, hvilket medførte en gradvis rationering af fødevarer, en opblomstring af sortbørshandel og stærkt forringede levevilkår for arbejderklassen. Situationen førte til en række protestaktioner ("hungeruppløp"), ofte i regi af organiserede arbejdere, og de blev sammenkædet med forskellige krav om lønstigninger, 8 timers arbejdsdag og almindelig stemmeret. Flere gange endte demonstrationerne i sammenstød med politiet og plyndringer. Samtidig er det værd at bemærke sig, hvordan myndighedspersoner med den russiske februarrevolution i frisk erindring frygtede, at demonstrationerne kunne vise sig at være startskuddet til en lignende udvikling i Sverige, mens de demonstrerende nærrede store håb til, at de ville føre til en mere social retfærdig samfundsudvikling. Et andet stærkt interessant komparativt element er de arbejdderråd,

der opstod i forlængelse af demonstrationerne med det formål at forfølge de opstillede krav, og som havde en bred deltagelse af socialdemokrater, socialister, faglige organisationer samt kooperativer, men hvor deres politiske standpunkt også bestemtes af de lokale styrkeforhold mellem disse organisationer. Socialdemokraterne og svensk LO søgte at holde dem på sporet af krav om prisreguleringer og valglovsændringer, mens mere venstreorienterede kræfter søgte at trække dem i retning af de russiske arbejdderråd, der opstod i forbindelse med februarrevolutionen. Hermed lægges også grunden til det andet, rent svenske perspektiv om den politiske splittelse i det svenske Socialdemokrati. I flere artikler analyseres det svenske socialdemokratiske partiers opståen og udvikling i et internationalt perspektiv, indtil udviklingen i Rusland accelererede et endegyldigt brud mellem reformistiske og revolutionære kræfter. Der var i det hele taget en splittelse mellem kræfterne i Socialdemokratiet og dem, der lå til venstre herfor, om der skulle være tale om en kamp frem mod parlamentarisk demokrati eller en rådsrepublik efter russisk forbillede.

Netop parlamentarismen og ministersocialisme, i det svenske tilfælde, i form af et regeringssamarbejde med de liberale var en hovedlinie for Socialdemokratiet med Hjalmar Branting i spidsen. Efter en revolutionssværmersk ungdom blev han en stærk tilhænger af parlamentarismen, som han lagde til grundlag for Socialdemokratiets politik, og af samme årsag støttede han den russiske februarrevolution, men ikke bolsjevikkerne i oktober. Til venstre herfor befandt sig socialistiske og syndikalistiske synspunkter, der mere direkte pegede i retning af rådsrepublikken, men som en artikel om Kata Dalströms agitationsrejse til Norbotten viser, så kunne hun nok samle mange tilhørere, men politisk skiftede de ikke stædet fra Socialdemokratiet. En artikel dokumenterer også samarbejdsvanskelighederne mellem socialister og syndikalister.

To artikler dokumenter en politisk udvikling i Danmark og Norge (i Finland udviklede de

politiske spændinger sig langt mere voldsomt), som endte med at blive meget lig den svenske. For også i de lande tilsluttede majoriteterne sig en socialdemokratisk linie og bidrog dermed til indledningen på det socialdemokratiske 20. århundrede i Norden. Også selvom, som det dokumenteres i en artikel, det mislykkedes for socialdemokraterne at organisere en socialistisk fredskongres i 1917 i Stockholm.

Udgivelsen afsluttes med to artikler, der indeholder en lang række væsentlige overvejelser og pointer om 1917 som erindringssted.

Den overordnede konklusion i værket bliver, at de politiske reformer, der fandt sted i forlængelse af sultdemonstrationerne, så som indførelsen af almindelig stemmeret og parlamentarisme blev grunstenen til det socialdemokratiske århundrede lagt.

Disse svenske årbøger er altid en stor læseoplevelse med deres valgte artikler, fremragende illustrationer, tidslinier og høje trykke-kvalitet, og derfor skal også 2017 udgivelsen anbefales som et væsentligt bidrag til den internationale arbejderhistorieforskning.

DEN FINske BORGERKRIG I ET NORDISK PERSPEKTIV

Den röda våren 1918: Finska inbördskriget i nordisk samhällsutvesklning (Årsbok för Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap), Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap & Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Huddinge, 2018, ill, 360 s., ISBN: 978-91-639-8591-3

Af Kim Frederichsen

2017 og 2018 var om noget jubilæumsår; de russiske revolutioner, afslutningen på første verdenskrig, den tyske novemberrevolution,

men også 100 året for den finske borgerkrig, der var en af de mange borger- og befrielseskrige, der fandt sted på det tidligere russiske kejseriges territorium (indtil 1917 havde Finland været et storfyrstendømme i personalunion med Rusland).

Netop den finske borgerkrig er omdrejningspunktet for en af de flotteste og bedste skrifterier, der for øjeblikket udgives indenfor international arbejderhistorieforskning, årbøgerne udgivet i fællesskab af Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap og Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek.

Emnet for denne årbog er som nævnt den finske borgerkrig, der med undtagelse af Jakob Eberhardts *Den blodrøde flod* (2014) er et i Danmark temmelig ukendt og underbelyst emne.

Heldigvis rådes der i årbogen i høj grad bod på dette misforhold. Indledningsvist trækkes de politiske fronter fra strejkerne i november 1917 (i forlængelse af den såkaldte oktoberrevolution) over en skarp tilspidsning af forholdet mellem de politiske kræfter i det tidligere storfyrstendømme og frem til den røde magtovertagelse med Helsinki som hovedstad i en finsk arbejderrepublik, hvilket førte til udbruddet af en borgerkrig, der varede frem til maj 1918 med sejr til den hvide modrepublik.

Efter den indledende oversigtsartikel følger artiklerne en række tematiske spor. Det første af disse temaer er en række biografier. En handler om bibliotekaren Allan Wallenius (hvis bror, Paul, døde i kamp på de hvides side). Wallenius gjorde tjeneste i den kommunistiske sags navn, først som folkekommissær i Åbo og diplomat for det røde Finland siden på en række betroede poster indenfor Komintern som medlem af ledelsen for det finske kommunistparti i eksil i Sverige, bibliotekar ved Kominern, leder af Proletkino, politisk agitator og kontrolagent i Chicago samt leder af den skandinaviske afdeling af Vesteuropa universitetet i Moskva, inden også han blev et af ofre for de store udrensninger i 1930'erne. Han døde i en fangelejr i 1942, men blev som så mange andre rehabili-

teret i 1950'erne. Med andre ord er der tale om et klassisk levnedforløb for de intellektuelle, der stillede sig i sovjetkommunismens tjeneste.

Et andet tema omhandler omverdenens syn, især i et svensk perspektiv, på den finske borgerkrig. Dette tema kan underopdeles i to emner. For det første beskæftiger en række artikler sig med støtten til det hvide Finland gennem oprettelsen af et frivilligt korps, Den Svenske Brigade, der sendte ca. 800 mand til Finland, hvoraf ca. 500 deltog i kamphandlingerne under borgerkrigen på de hvides side (en hvis modregering var blevet oprettet med hovedstad i Vasa). Flere forfattere har en stærk kritisk holdning til brigaden, hvilket kommer til udtryk i en artikel om selvmord eller nazisympatisører blandt brigadens medlemmer, men eksemplerne er for begge tilfældes vedkommende så relativt få, og der mangler i høj grad kvantitative målinger (hvor mange ud af hvor mange?), at konklusionerne kommer til at mangle det nødvendige kildemæssige grundlag, hvilket er en skam, da det ville have været et væsentligt emne at få belyst mere grundigt. En tredje artikel indenfor dette underemne kaster lys på pacifisten Ellen Keys støtte og opfordringer om våbenhjælp til det hvide Finland begrundet i en klar anti-bolsjevistisk holdning. En anden artikel om pressens dækning af borgerkrigen viser da også, at der var en bred støtte til det hvide Finland, undtagen hos politiske partier og bevægelser til venstre for Socialdemokraterne, mens dette parti stod på en anti-bolsjevistisk holdning, der dog ikke udelukkede senere kritik af behandlingen af røde fanger i lejre efter krigsafslutningen. Hermed bevæger vi os også over til det andet af de to underemner om de nordiske socialdemokratiske partiers stillingtagen til borgerkrigen. En artikel om de svenske socialdemokrater dokumenterer, hvordan flere ledende medlemmer tog afstand fra den røde side ud fra et teoretisk afsæt i Karl Kautskys afvisning af den revolutionære vej til socialismen. Men som en anden artikel viser, var denne kritiske holdning ikke

lig med ubetinget socialdemokratisk støtte til våbenhjælp eller senere intervention til fordel for de hvide, og der var meget uenighed om det i ledelsen af partiet og arbejderbevægelsen, selvom partiet som regeringsparti endte med at gå med til våbenleverancer og -transport gennem Sverige. Den negative holdning kom også til udtryk i et halvjerted mæglingsforsøg, hvor svenske socialdemokrater forgæves forgæves forsøgte at overbevise røde finske politikere om at vende tilbage til den reformistiske linie med til en borgerlig demokratisk samfundsudvikling med socialdemokratisme som en af de politiske hovedstrømninger, netop som de svenske socialdemokrater selv stod for. Hertil kom – også efter borgerkrigens afslutning – et omfattende nødhjælpsarbejde i Finland og med de (mere eller mindre uvelkomne) røde flygtninge. Endelig dokumenteres det i en interessant komparativt sideblik, at synet i Danmark og Norge (selvom det norske socialdemokrati i en periode lå længere til venstre) på udviklingen i Finland var meget lig det svenske.

Som det sidste og tredje tema beskæftiger årbogen sig med borgerkrigen som historisk emne og erindringssted. Journalist og forfatter Carsten Palmær erindrer arbejdet med at hule på et delvist tabubelagt emne om de røde frontsoldater, blandt gennem at lave interviews med dem, mens kunstneren Torsten Jurell præsenterer en række træsnit, han blev inspireret til på baggrund af Palmærs bog. I samme boldgade rundes årbogen af med en dokumentation af mindesmærker for røde frontkæmpere, en tidslinie samt en særdeles værdifuld samling biografier over centrale aktører.

Konklusion omkring årbogen skal være, at der tale om en udgivelse af høj kvalitet af politisk historie om den finske borgerkrig, hvor savnet over fraværet egentlige militærhistoriske artikler ikke er til stede.

Derfor skal også den seneste årbog anbefales som et eksempel på arbejderhistorie af højeste internationale kvalitet, som serien altid viser sig at være år efter år.

UDENLANDSK FORSKNINGS- LITTERATUR

i Arbejdermuseet & ABA 2018

Redaktion: Jesper Jørgensen

Årets høst af udenlandske bøger dækker især den politiske del af arbejderbevægelsen, med særligt fokus på nabolandenes socialdemokratiske og kommunistiske bevægelser og fremtrædende repræsentanter. Der er dertil lidt om den faglige organisering, og der er lidt af mere filosofisk (marxistisk) karakter. Naturligt nok udgøres forfatterne af et mix af kendte og mindre kendte forskere.

Hvis man skal nævne én udenlandsk forsker, der skiller sig ud som trendsættende inden for den internationale arbejderhistorie, så er det uden tvivl Marcel van der Linden. Han er tidligere forskningschef, nu seniorforsker, ved International Institute of Social History (IISH) i Amsterdam samt professor i sociale bevægelser historie ved University of Amsterdam og ledende person i en masse andre netværk og tidsskrifter af socialhistorisk karakter. Stort set hvert år indkøber vi nye bøger fra hans hånd.

Et gennemgående tema i van der Lindens forskning er global arbejderhistorie, som han er en ihærdig fortaler for, både som begreb og aktivt forskningsfelt. Hans store indsats ligger her i udvidelsen af arbejderhistories grænser, udover den traditionelle, metodologiske nationalisme, vestlige etnocentrisme og fokuset på de "al-

mindelige" lønmodtagere og deres organisationer (og forbigåelsen af den tvungne arbejdskrafts historie). Hans forskning og netværksopbygnings betydning kan man blive klogere på i Karl Heinz Roth: *On the Road to Global Labour History. A Festschrift for Marcel van der Linden* (2017/2018). Bogen kan ligesom Arbejdermuseet & ABA's andre bøger bestilles via www.arbejdermuseet.dk/viden-samlinger og afhentes i Rømersgade eller via www.bibliotek.dk til dit lokale bibliotek.

- Apelt, Andreas H., Robert Grünbaum & Heike Tuchscheerer (red.): *Der lange Schatten des Kommunismus. 100 Jahre Russische Revolution und das kommunistische Erbe Europas*, Berlin: Metropol Verlag, 2018.
- Bantman, Constance & Bert Altena (red.): *Reassessing the Transnational Turn. Scales of Analysis in Anarchist and Syndicalist Studies*, Oakland: PM Press, 2017.
- Békés, Csaba, László Borhi, Peter Ruggenthaler & Ottmar Traşcă (red.): *Soviet Occupation of Romania, Hungary and Austria, 1944/45-1948/49*, Budapest: Central European University Press, 2015.
- Bloom, Jack M.: *Seeing through the Eyes of the Polish*

- Revolution. Solidarity and the Struggle Against Communism in Poland*, Chicago: Haymarket Books, 2014.
- Brick, Howard & Christopher Phelps: *Radicals in America. The U.S. Left since the Second World War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
  - Brown, Julian: *The Road to Soweto. Resistance and the Uprising of 16 June 1976*, Woodbridge: Boydell & Brewer, 2016.
  - Caysa, Volker: *Rosa Luxemburg – die Philosophin*, Leipzig: Rosa-Luxemburg-Stiftung Sachsen, 2017.
  - Cornills, Ingo: *Writing the Revolution. The Construction of "1968" in Germany*, Woodbridge: Boydell & Brewer, 2016.
  - Davey, Eleanor: *Idealism beyond Borders. The French Revolutionary Left and the Rise of Humanitarianism, 1954-1988*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
  - Davies, Sam m.fl. (red.): *Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790-1970*, 2 bd., Aldershot: Ashgate, 2000.
  - De Vries, David: *Strike Action and Nation Building. Labor Unrest in Palestine/Israel, 1899-1951*, New York: Berghahn, 2015.
  - Deutz-Schroeder, Monika & Klaus Schroeder: *Linksextreme Einstellung und Feindbilder. Befragungen, Statistiken und Analysen*, Peter Lang: Frankfurt am Main, 2016.
  - Drew, Allison: *We are no longer in France. Communists in colonial Algeria*, Manchester: Manchester University Press, 2014
  - Eckhardt, Wolfgang: *The First Socialist Schism. Bakunin vs. Marx in the International Working Men's Association*, Oakland: PM Press, 2015.
  - Egge, Åsmund & Vadim Roginskij (red.): *Komintern og Norge. DNA-perioden 1919-1923. En dokumentasjon*, Oslo: Unipub forlag, 2006.
  - Gorsuch, Anne E. and Diane P. Koenker (red.): *The Socialist Sixties. Crossing Borders in the Second World*, Bloomington: Indiana University Press, 2013.
  - Hoffman, Matthew B. & Henry F. Srebrnik (red.): *A Vanished Ideology. Essays on the Jewish Communist Movement in the English-Speaking World in the Twentieth Century*, Albany: State University of New York Press, 2016.
  - Hoffrogge, Ralf & Norman Laporte (red.): *Weimar Communism as Mass Movement 1918-1933*, London: Lawrence & Wishart, 2017.
  - Klamuth, Stefanie & Pablo Hörtner: *Mit permanenten Grüßen. Leben und Werk von Emmy und Roman Rosdolsky*, Wien: Mandelbaum Verlag, 2017.
  - Koch, Christoph (red.): *Gab es einen Stalin-Hitler-Pakt? Charakter, Bedeutung und Deutung des deutsch-sowjetischen Nichtangriffsvertrages vom 23. August 1939*, Frankfurt an Main: Peter Lang, 2015.
  - von Kostka, Bernd & Arno Helwig (red.): *100 Objekte. Berlin im Kalten Krieg*, Berlin: Berlin Story Verlag, 2016.
  - Laschitz, Annelies: *Sich treu bleiben und heiter sein... Erfahrungen und Entdeckungen durch Rosa Luxemburg in mehr als 50 Jahren*, Leipzig: Rosa-Luxemburg-Stiftung Sachsen, 2017.
  - Lause, Mark A.: *Free Labor. The Civil War and the Making of an American Working Class*, Urbana: University of Illinois Press, 2015.
  - Leger, Klaus (red.): *50 Jahre DKP. 1968. Diese Gesellschaft braucht eine legale Kommunistische Partei*, Essen: CommPress Verlag, 2018.
  - Leger, Klaus (red.): *Herbert Mies, Ein Kämpfer für Frieden und Sozialismus. Stationen and Positionen. FDJ, KPD, DKP*, Essen: CommPress Verlag, 2018.
  - Luban, Ottokar: *Rosa Luxemburgs Demokratiekonzept*, Leipzig: Rosa-Luxemburg-Stiftung Sachsen, 2017.
  - Maier, Michaela (red.): *1848 Die vergessene Revolution*, Wien: Geschichte der ArbeiterInnenbewegung, 2018.
  - Marren, Brian: *We shall not be moved. How Liverpool's working class fought redundancies, closure and cuts in the age of Thatcher*, Manchester: Manchester University Press, 2016.
  - McLoughlin, Barry: *Fighting for Republican Spain. Frank Ryan and the Volunteers from Limerick in the International Brigades, 1936-38*, uden forlag, 2014.
  - McKnight, David: *Espionage and the Roots of the Cold War. The Conspiratorial Heritage*, London: Routledge, 2014.
  - Marx, Karl und Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA), *Vierte Abteilung, Band 14, Karl Marx, Exzerpte, Zeitungsausschnitte und Notizen zur Weltwirtschaftskrise (Krisenhefte), November 1857 bis Februar 1858, Text und Apparat*, Berlin: De Gruyter Akademie Forschung, 2017.
  - Marx Engels Werke, Bd. 44: *Ökonomisches Manuskript 1861-1863. Teil II*, Berlin: Dietz, 2018.
  - Morgan, David (red.): *The Labour Party in Historical Perspective*. London: Socialist History Society, 2018.
  - Morgan, Kevin: *International Communism and the*

Cult of the Individual. Leaders, Tribunes and Martyrs under Lenin and Stalin, London: Palgrave Macmillan, 2017

· Neumann, Klaus: *Freiheit am Arbeitsplatz. Betriebsdemokratie und Betriebsräte in Deutschland und Schweden (1880-1950)*, Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2015.

· Phillips, Lisa: *A Renegade Union. Interracial Organizing and Labor Radicalism*, Urbana: University of Illinois, 2013.

· Reilly, Danny & Steve Cushion: *Telling the Mayflower Story. Thanksgiving or Land Grabbing, Massacres & Slavery?*, London: Socialist History Society, 2018.

· Ross, Kristin: *Communal Luxury. The Political Imaginary of the Paris Commune*, London: Verso Books, 2015.

· Roth, Karl Heinz (red.): *On the Road to Global Labour History. A Festschrift for Marcel van der Linden*, Chicago: Haymarket Books, 2018.

· Salin, Sandra: *Women and Trade Unions in France. The Tobacco and Hat Industries, 1890-1914*, Oxford: Peter Lang, 2014.

· Seidel-Höppner, Waltraud (red.): *Wilhelm Weitling (1808-1871) auf zwei Kontinenten in Daten. Zeittafel*, www.wilhelm-weitling.de, u.d.

· Sinjen, Beke: *Prosa der Verhältnisse. Die Entdeckung der Erzählliteratur durch die Arbeiterbewegung (1863-1906)*, Essen: Klartext, 2015.

· Volodarsky, Boris: *Stalin's Agent. The Life and Death of Alexander Orlov*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

· Yang, Guobin: *The Red Guard Generation and Political Activism in China*, New York: Columbia University Press, 2016.

· Zimmermann, Rüdiger: *Vordenker und Strategen. Die Gewerkschaftspress im grafischen Gewerbe und ihre Redakteure seit 1863*, Berlin: Metropol, 2016.

SFAH'S BESTYRELSE

Mads Bruun Pedersen, tlf.: 41 67 70 49, madsbruunpedersen@mac.com (formand)
Christian Holtet, tlf.: 81 74 00 68, christian.holtet@gmail.com
Jesper Vestermark Køber, tlf: 22 86 08 64, e-mail: jespervestermark@gmail.com
Peter T. Christensen, tlf: 23 33 55 69, e-mail: petoch@gmail.com
Kenn Schoop, tlf.: 21 64 94 32, kennschoop@mail.dk
Sarah Noes Sørensen , tlf.: 20 97 25 56, e-mail: sarah.noes@hotmail.com
Solveig Pedersen, tlf.: 29 29 60 73, e-mail: solped@youmail.dk
Steen Preisler, tlf.: 60 20 25 15, steen.preisler@hk.dk
Rasmus Knold Andersen, tlf.: 50 58 24 79 , rasmusknold@hotmail.com

REDAKTIONEN AF ARBEJDERHISTORIE

Anders Dalsager, 31151979, email: andersdalsager@gmail.com
Anette Eklund Hansen, 20160834, email: Anette.Eklund@gmail.com
Astrid Elkjær Sørensen, 31709131, email: astridelk@hotmail.com
Bent Gravesen, 39565174, email: gravesen.bent@gmail.com
Charlie Krautwald, +4542783031, email: charlie.krautwald@uia.no
Heidi Vad Jønsson, 65509056, email: hej@sdu.dk
Iben Bjørnsson, 51298591, email: ibenbjoernsson@gmail.com
Jesper Jørgensen, 35245490, email: jjo@arbejdermuseet.dk
Josef Batikha, 21286687, email: jpb@ruc.dk
Lars Andersen, 99408402, email: la@cgs.aau.dk
Nina Trige Andersen, 20885930, email: nina.trige.andersen@gmail.com
Thomas Wegener Friis, 65316102, email: twfriis@hist.sdu.dk

ANMELDEREDAKTIONEN

Kim Frederichsen, 21477559, email: nk375@hum.ku.dk
Torkil Sørensen, 61202844, torkildk@yahoo.com

REFEREEPANEL

Danmark

Hans Aage (RUC), Hanne Abildgaard (KB), Torkil Adersen (Danmarks Tekniske Museum), John Bertelsen (tidl. Videnscenter for Specialpædagogik), Jacob Bjerring-Hansen (Bornholms Museum), Allan Borup (KU), Claus Bryld (RUC), Peter Bugge (AU), Gerd Callesen (tidl. ABA), Lars K. Christensen (Nationalmuseet), Niels Finn Christiansen (KU), Ning de Coninck-Smith (AU), Carina Dalgas (KU), Keld Dalsgaard Larsen (Museum Silkeborg), Jens Engberg (tidl. AU), Søren Federspiel (CBS), Peter Frederiksen, Jan Friis, Carsten Frimand, Jørgen Goul Andersen (AAU), Christoffer Green-Pedersen (AU), Henning Grelle (Arbejdermuseet & ABA), Lise Lotte Hansen (RUC), Peer Henrik Hansen (Koldkrigsmuseum Langelandsfort), Olav Harsløf (RUC), Søren Hein Rasmussen (tidl. AU), Merete Ipsen (Kvindemuseet), Niels Jul Nielsen (KU), Caspar Jørgensen (KUAS), Lars Jørgensen (Tidl. RUB), René Karpantschof (KU), Hans Kirchhoff (tidl. KU), Michael Kjeldsen (RUC), Søren Kolstrup (tidl. SDU), Karl Christian Lammers (tidl. KU), Bo Lidegaard, Leif Littrup (KU), Karin Lützen (RUC), Anders Mathiesen (RUC), Flemming Mikkelsen (KU), Laila Ottesen (KU), Lykke L. Pedersen (Nationalmuseet), Hans Uwe Petersen (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Klaus Petersen (SDU), Anna-Birte Ravn (tidl. AAU), Bente Rosenbeck (KU), Marianne Rostgaard (AAU), Mogens Rüdiger (AAU),

Steen Scheuer (SDU), Rune Stahl (KU), Erik Strange Petersen (tidl. AU), Therkel Stræde (SDU), Morten Thing (tidl. RUB), Jytte Thorndahl (Energimuseet), Anne-Lise Walsted (tidl. Arbejdernuseet & ABA), Anette Warring (RUC), Inger Wiene (Københavns Bymuseum), Poul Villaume (KU), Niels Wium Olesen (AU).

Finland

Tauno Saarela (Helsingfors universitet)

Norge

Åsmund Egge (Universitetet i Oslo), Knut Einar Eriksen (tidl. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek/Universitetet i Oslo), Sven G. Holtmark (Institutt for forsvarstudier).

Sverige

Stellan Andersson (tidl. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek), Lars Björnin (tidl. Södertörns högskola), Drude Dahlerup (Stockholms universitet) Urban Lundberg (Instituttet för Framtidsstudier), Michael F. Scholz (Uppsala Universitet), Klas Åmark (Stockholms universitet).